

**ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЇ ВА МИЁНАИ РЕСПУБЛИКАИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН**

**САРМАРКАЗИ ИЛМЇ-МЕТОДИИ ТАШКИЛ КАРДАНИ СИСТЕМАИ
ТАЪЛИМИ ОЛЇ ДАР СОҲАИ АЗНАВТАЙЁРКУНИИ ПЕДАГОГҲО
КАДРҲОИ РОҲБАР ВА ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ ОНҲО**

**Мачмӯаи таълимӣ – услубӣ аз рӯи модули
“Муаммоҳои адабиётшиносӣ ва танқиди адабии тоҷик”**

барои тахассуси филологӣ

Самарқанд – 2019

Маҷмӯаи таълимӣ услубии модул дар дар иттиҳодияи мувофиқгардони шӯрои таълимӣ-услубии Вазорати таълими Олӣ ва миёнаи махсус аз санаи 18 октябри соли 2019 дар асоси буйруғи № 5 маъқул карда шудааст ва мутобиқи нақша ва дастури таълимӣ таҳия карда шудааст.

Тартибдиханда: **А.Сатторзода** – доктори фанҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Ж.Ҳамроев – доктори фанҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи давлатии Самарқанд
А.Шерназаров-филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

Муқарризон: **С.Саъдиев**- доктори фанҳои филологӣ, профессор.
С.Хужақулов- номзади фанҳои филологӣ, доцент

Самарқанд – 2019

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУРИ.....	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	7
III. НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР.....	20
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ УЧУН МАТЕРИАЛЛАР.....	26
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	74
VI. ГЛОССАРИЙ.....	77
VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.....	79

I. ИШЧИ ДАСТУР

Муқаддима

Дар дастур масъалаҳои давраҳои асосии инкишофи таърихи танқид ва адабиётшиносии форсу тоҷик, афкори адабиётшиносии гузаштаи форсӣ-тоҷикӣ, шаклҳо ва роҳҳои ифодаёбии он, баррасии муҳимтарин асарҳои адабиётшиносӣ ва муайян намудани арзишу аҳамияти илмии онҳо мебошад. Мутаносибияти принципҳои таҳқиқи осори бадеӣ ва ҷараёни адабии ҳозира низ барои мутахассисони илми адабиётшиносӣ зарурат дорад.

Дастури таълимӣ барои такмил ва инкишофи ҷараёни таълим дар мактабҳои таълими умумӣ, муассисаҳои таълимии миёнаи махсус, барои тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, амиқан омӯхтани фанҳои тахассусӣ, тайёр намудани мутахассисон ва ходимони илмӣ ва таъмини самаранокии таълими ҷамағони арзишманд хоҳад буд.

Мақсад ва вазифаи таълими фан.

Мақсад ва вазифаҳои фанни «Таърихи нақди адабии тоҷик». Аҳамияти он барои мутахассисон - донишандӯзони забон ва адабиёти тоҷик. Дар дастур масъалаҳои омӯзонидани афкори адабиётшиносӣ ва мунаққидии гузаштаи форсӣ-тоҷикӣ, шаклҳо ва роҳҳои ифодаёбии он, баррасии муҳимтарин асарҳои назарӣ интиқодӣ ва муайян намудани арзишу аҳамияти илмии онҳо мебошад. Амалӣ намудани ин иҷрои вазифаҳои зеринро тақозо дорад:

- шинос намудани шунавандаи такмили ихтисос бо адабиёти илмии оиди адабиётшиносӣ ва нақди адабии пешинаи форс-тоҷик
- дар шунавандаи такмили ихтисос тасаввур ва маълумот ҳосил кунонидан оид ба адабиётшиносии пешинаи форс-тоҷик
- шинос намудани шунавандаи такмили ихтисос бо муҳимтарин асарҳои илмӣ назарӣ ва интиқодии адабиёти мумтози форс-тоҷик
- дар шунавандаи такмили ихтисос шакл додани малакаи таҳлили асари бадеӣ дар асоси талаботи адабиётшиносии гузашта
- рағбати кардани арзишҳои илмии афкори адабӣ-танқидӣ

2. Талаботи асосӣ ба шунаванда маҳорати шунавандаҳо доир ба фан

Шунавандаи тақмили ихтисос бояд дар бораи

- мазмун ва моҳияти фанни таърихи танқид ва адабиётшиносӣ;
- тавсифи умумии мафҳуми «нақди адабӣ ва илми адабиётшиносӣ»;
- мезони арзишҳои асари бадеӣ;
  - дар бораи адабиётшиносии мумтоз ва осори он тасаввур ҳосил намудан;
  - оиди шаклҳои ифодаи афкори адабӣ-интиқодии гузаштагон маълумоти кофӣ доштан;
  - доир ба тамоюлоти адабиётшиносии гузашта иттилооти даркори доштан;
  - дар бораи муаллифони асарҳои адабиётшиносии гузашта маълумот доштан;
  - арзиши илмии муҳимтарин асарҳои адабиётшиносии гузаштара доништан;

Донишҳои назарии оиди фанни мазкур ҳосилкардари, осори бадеии вакилони адабиёти давраҳои муайяни таърихи адабиёти форсу тоҷикро таҳлил карда тавонад, арзишҳои онро муайян карда тавонад ва онро *дар амал тадбиқ карда тавонад*;

Дар бораи таҳлил ва таҳқиқи осори илмӣ-интиқодии назариётчиёни асри миёнагӣ;

- нақди матн ва тадбиқи ин метод дар асоси осори адабиёти мумтозро бояд андӯзад ва дар бораи ҳаллу фасли ин масъалаҳо *ба малака ва маҳорати муайян соҳиб бошад*.

3. Алоқаи фанни мазкур бо фанҳои дигар ва пайдарҳамии он аз ҷиҳати услубӣ

Фани мазкур аз фанҳои асосии таҳассусӣ буда, аз бисёр ҷиҳатҳо таҳлил ва баррасӣ гардидааст. Таълими таърихи танқиди адабии тоҷик дар алоқамандӣ бо фанҳои адабиётшиносӣ - таърихи адабиёти мумтози форсу тоҷик, поэтика, муқаддимаи адабиётшиносӣ, фолклор, адабиёти халқҳои эронӣ, адабиёти халқҳои ҷаҳон, ҷараёнҳои адабӣ, матншиносӣ, услубшиносӣ, адабиёти тасаввуф, адабиёти муосир, назарияи адабиёт, асосҳои тадқиқоти илмӣ тадрис мегардад. Он аз 7-8 ҷиҳат муҳокима гардида ба тасдиқи вазорат пешниҳод шудааст. Он аз

рӯзи тасдиқшавии дастури таълимӣ ба амал чорӣ карда мешавад. Дастури фан дар ҳолати тағйирёбии Стандарти давлатии таълим ва нақшаи таълим дигаргун карда мешавад.

Таълиме, ки ба ташаккули шахс равона карда шудааст. Ин шакли таълим барои ташаккули шахсияти тамоми иштирокчиёни чараёни таълим равона карда шудааст. Ин усул ҳангоми ба лоиҳа даровардани чараёни таълим, барои шаклгирии на танҳо фарди чудоғона, балки барои инкишофи қобилияти тамоми Шунавандаи такмили ихтисосон дар асоси мақсадҳои муайяни чараёни таълим ба роҳ монда мешавад.

Муносибати системавӣ ва мурағаб. Ин сохтор тамоми унсурҳои технологияи таълим ро дар худ бояд мучассам кунад, мантиқияти чараёни таълим, мурағабии тамоми қисматҳои он ва алоқаи байниҳамдигарии онҳо ва яклухтиву ягонагии он аст.

Муносибате, ки ба фаолият равона карда шудааст. Ба ташаккули тадриҷии шахс, таъмини фаолии таълимгиранда, дар чараёни хониш тамоми қобилият ва имкониятҳои ўро, ташаббускорихои ўро ба инобат гирифтани.

Муносибати диалогӣ. Ин муносиба зарурияти муайян кардани хонишро нишон медиҳад, дар асоси он худро фаол кардани талаба, худро нишон дода тавонистани шахс ба таври эҷодӣ афзуда мешавад.

Ташкили ҳамкорӣ дар чараёни таълим. Демократия, баробарӣ, дар ҳамкорӣ таҳлил кардани натиҷаҳои ба даст даровардашуда дар чараёни таълим, баҳо додан ба онҳо, дар ҳамкорӣ ва ҳамчоягӣ муайян кардани мақсад ва вазифаҳо, ҳукм ва ҳулосаҳои мантиқӣ бароварда тавоништан, дар якчоягӣ кор кардан аст.

Таълим дар асоси гузориши муаммо. Аз ҷумлаи методҳоест, ки маводи таълимиро ба тарзи муаммовӣ пешниҳод мекунанд. Дар асоси он дониш ва илму тафаккури илмии хонанда ба тарзи объективӣ ба муаммо ва ё вазъияти муаммоӣ зид гузошта мешавад ва фаолияти амалии талаба ба эътибор бояд гирифта шавад. Дар ин маврид тарзи андешаронии талаба, ҳулосаҳои ў, баҳодиҳии ў нисбати масъала ҷузъи муҳим аст.

Усулҳои замонавии тақдими намудани ахборот ва маълумот. - Истифодаи васоити нави технологияҳои таълим ва воситаҳои техникаи нав дар ҷараёни таълим.

Техникаи таълим ва равишҳои асосии он. Маъруза, таълими муаммой, кейс-стади, пинборд, ҳуҷуми ақлӣ, парадокс, ба лойиҳа гирифтани, ҷарҳфалак, муҳокима, мулоқот, нақл, индукция, дедукция, сӯҳбат, машғулоти амалӣ.

Роҳ ва шаклҳои ташкили ҷараёни таълим. Диалог, пиллолог, мулоқот, ҳамкорӣ, дар гурӯҳ.

Воситаҳои омӯзиш. Шакл ва воситаҳои анъанавӣ ва ноанъанавии таълим, матни маърузаҳо, китоби дарсӣ, васоити таълимӣ, материалҳои иллюстративӣ, демонстрационӣ, воситаҳои техникаи нав.

Усулҳои коммуникатсионӣ. Мутаноисбияти методи омӯзиш бо маводи таълим, бунёди алоқа ва муносибатҳои зиндаву баракс дар ҷараёни таълим.

Воситаҳои баракси алоқа ва муносибат. санҷиш, мушоҳида, саволу ҷавоб, луқма, блиц-пурсиш ва ғайраҳо.

Восита ва усулҳои идора. Сохтани харитаи технологияи ҳар як мавзӯ ва муайян кардани мақсадҳои дарс, тайёрии психологӣ ба ҷараёни омӯзиш, ба нақша гирифтани мавзӯ, назорати мунтазам ва идораи Шунавандаи тақмили ихтисосон.

Мониторинг ва баҳогузорӣ. Дар ҷараёни машғулоти дарсӣ ва дар ҷараёни тамоми таълими фан дониш ва дараҷаву савияи дониши хонандагонро мунтазам назорат намудан, баҳо гузоштан, мушоҳида кардан, ба эътибор гирифтани. Дар поении курси мазкур дар асоси саволномаҳо (тест ва ё хатӣ) дониши ҳосилкардаи Шунавандаи тақмили ихтисосон ҷамъбасти карда мешавад ва ба онҳо баҳо гузошта мешавад.

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Мавзӯи баҳси фанни таърихи танқид ва адабиётшиносии тоҷик 2-соат

Адабиётшиносӣ ва қисмҳои асосии он: назарияи адабиёт, таърихи адабиёт, танқиди адабӣ. Мавзӯи баҳси нақди адабӣ. Аз таърихи нақди адабии форсу тоҷик. Нақди адабӣ ва меъёрҳои шинохти арзиши асари бадеӣ. Қисмҳои ёридаандаи адабиётшиносӣ: матншиносӣ, таърихнигорӣ, китобшиносӣ. Адабиётшиносии мумтоз ва мавқеи он дар таърихи адабиёти мумтоз; чор шакли асосии ифодаи адабиётшиносии мумтоз; афкори назарӣ-фалсафии ҳақимони файласуф оид ба адабиёт, асарҳои ба истилоҳи илми бадеъ доир ба адабиёт ва афкори адабӣ-танқидии суҳанварони ҷудогона дар зимни асарҳои бадеии онҳо. Мақоми асарҳои илми бадеъ дар таърихи танқид ва адабиётшиносии мумтоз.

Адабиёт:

1. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 саҳ.170.
2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ. Фанни шеър. Доир ба санъатҳои шеърӣ (танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Хусейнзода, Х.Шарипов). – Душанбе: Ирфон, 1985 – 192с.
3. С. Саъдиев. Самарқанд адабий муҳити таърих кўзгусида. – Тошкент. Фан, 2009
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷоп Х.Шарипов, У.Тоиров). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 159с.
5. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт.-Душанбе: Маориф, 1990
6. Валихочаев Б. Назаре ба таърихи адабиётшиносӣ дар Самарқанд. Баъзе масъалаҳои филологияи тоҷик.-Самарқанд: нашри ДДС, 1971
7. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ.-Душанбе: Ирфон, 2006.
8. Зеҳнӣ Т. Санъати суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1979

Марҳалаҳои асосии инкишофи таърихи нақд ва адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ 2-соат

Марҳалаҳои инкишофи нақд ва адабиётшиносӣ. Пайдоиш ва ташаккули

афкори адабӣ-интиқодии то давраи ислом. Ташаккули афкори адабӣ-интиқодии баъд аз ислом. Воситаҳои асосии ифодаи афкори адабиётшиносӣ ва танқиди адабӣ дар давраи асри миёнагӣ. Равишҳои нақди адабии ин давра. Аввалин асарҳои назарӣ оид ба шеър ва эҷоди бадеӣ. Муҳимтарин хусусият, қонуният ва арзишҳои афкори адабӣ-танқидии асрҳои IX ва авали асри XIX.

Адабиёт:

1. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 саҳ.170.
2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тўсӣ. Фанни шеър. Доир ба санъатҳои шеърӣ (танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Хусейнзода, Х.Шарипов). – Душанбе: Ирфон, 1985 – 192с.
3. С. Саъдиев. Самарқанд адабий муҳити таърих кўзгусида. – Тошкент. Фан, 2009
4. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони чоп Х.Шарипов, У.Тоиров). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 159с.
5. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт.-Душанбе: Маориф, 1990
6. Валихочаев Б. Назаре ба таърихи адабиётшиносӣ дар Самарқанд. Баъзе масъалаҳои филологияи тоҷик.-Самарқанд: нашри ДДС, 1971
7. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ.-Душанбе: Ирфон, 2006.

НОМҶЌИ МАВЗЌЌОИ МАШҶУЛОТИ НАЗАРЌ:

№	Ќтиладиган мавзу	соат	Ќтказиш санаси	Ижро белгиси	Изоъ
1.	Мавзўи баҳси фанни таърихи адабиётшиносии тоҷик	2			
3	Марҳилаҳои асосии инкишофи таърихи нақд ва адабиётшиносии форсӣ-тоҷикӣ	2			
	Чамъ:	4			

НОМГӢИ МАВЗӢЪҲОИ МАШҒУЛОТИ АМАЛӢ:

12-соат

Таърифи шеър аз назари Ибни Сино, Фаробӣ ва Насриддин Тусӣ

Адабиёт:

1. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 сах.170.
2. Аристотел, Фаробӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насриддини Тусӣ. Фанни шеър. Доир ба санъатҳои шеърӣ (танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Хусейнзода, Х.Шарипов). – Душанбе: Ирфон, 1985 – 192с.
3. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт.-Душанбе: Маориф, 1990
- 4.. Валихочаев Б. Назаре ба таърихи адабиётшиносӣ дар Самарқанд. Баъзе масъалаҳои филологияи тоҷик.-Самарқанд: нашри ДДС, 1971
5. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ.-Душанбе: Ирфон, 2006.
6. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. – Душанбе: Ирфон, 1979
7. Мисҳобиддин Нарзиқул. Адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV. –Душанбе, 2004

Афкори адабӣ-назарӣ ва интиқодӣ дар “Тарҷумон-ул-балоға”-и Родӣёнӣ ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Ватвот

Адабиёт:

1. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006.
2. Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
3. .Мунтахаби «Тарҷумон-ул –балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»: Душанбе : Дониш-1987.
4. Чомӣ А. Баҳористон.Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах.102-125.)
5. Шамс. Қайси Розӣ.Ал мӯъзам. Душанбе: Адиб,1991.
6. Мисҳобиддин Нарзиқул. Адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV. –Душанбе, 2004

Чомӣ ва афкори адабии ӯ дар рисолаҳои “Рисолаи арӯз”, “Рисолаи қофия”, “Баҳористон” ва шеърҳои дostonҳои он

Адабиёт:

1. Сатторов А. Афкори адабӣ ва эстетикӣ Абдурахмони Чомӣ. - Душанбе: Ирфон, 1975. – 104с.
2. Чомӣ А. Баҳористон. Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах. 102-125.)
3. Мисҳобиддин Нарзиқул. Адабиётшиносӣ форсии тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV. – Душанбе, 2004

Андешаҳои шеършиносӣ ва адабӣ-танқидӣ тазкираҳои “Лубоб ул албоб”-и Авфӣ, Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва “Маҷолис ун нафоис”-и Навоӣ ва ғ.

Адабиёт:

1. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират уш-шуаро, нашри Э. Браун, Лондон, 1900
2. Мутрибии Самарқандӣ. Тазкират уш-шуаро. – Техрон, Ойнаи мерос, 1998
3. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони ҷоп Х.Шарипов, У.Тоиров). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 159с.
4. С. Саъдиев. Малехои Самарқандӣ ва тазкираи ӯ. Самарқанд: нашри ДДС, 1999
5. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006.
6. Чомӣ А. Баҳористон. Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах. 102-125.)
7. Шарифов Х. Назарияи наср.-Душанбе: 2004.

Мулоҳзоти суҳансанҷӣ ва нақдушшеърӣ Малехои Самарқандӣ дар тазкираи «Музокир ул-асҳоб» (асри XVII)

Адабиёт:

1. Малехои Самарқандӣ. Музокир ул – асҳоб. – Душанбе: 2007
2. С. Саъдиев. Малехои Самарқандӣ ва тазкираи ӯ. Самарқанд: нашри ДДС, 1999

3. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ.-Душанбе: Ирфон, 2006.

**Афкори адабӣ-интиқодии Аҳмади Дониш ва Возеҳ ва дигарон дар аҳди
маорифпарварӣ**

(дар бобҳои VIII ва XIX “Наводир ул вақоеъ” ва “Тӯҳфат-ул-аҳбоб”)

Адабиёт:

1. Ҳодизода Р, Каримов У, Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асарҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри ХХ. Душанбе: Маориф, 1988.
2. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри Х1Х.-Душанбе: Дониш, 1967.
3. Қори Раҳматуллоҳи Возеҳ. Тӯҳфатулаҳбоб. –Душанбе, 1977
4. Қосимов Б, Юсупов Ш, Долимов У, Ризаев Ш, Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти.-Тошкент: Маънавият, 2004 й
5. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи ХХ. Душанбе: Маориф, 1999
Хўҷақулов С. Ташаккули жанрҳои маорифпарварӣ ва таҷаддудхони тоҷик. Тошкент: «Фан», 2008.
6. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006.
7. Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003.

НАҚШАИ ТАҚВИМИИ МАВЗЎЪҲОИ АМАЛӢ

№	Ўтиладиган мавзу	соат	Ўтказиш санаси	Ижро белгиси	Изоъ
1.	Таърифи шеър аз назари Ибни Сино, Фаробӣ ва Насриддин Тусӣ	2			
2.	Афкори адабӣ-назарӣ ва интиқодӣ дар “Тарҷумон-ул-балоға”-и Родиёни ва “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Ватвот	2			
5.	Ҷомӣ ва афкори адабии ӯ дар рисолаҳои	2			

	“Рисолаи арӯз”, “Рисолаи кофия”, “Баҳористон” ва шеърҳои дostonҳои он				
6.	Андешаҳои шеършиносӣ ва адабӣ- танқидии тазкираҳои “Лубоб ул албоб”- и Авфӣ, Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ ва “Маҷолис ун нафоис”-и Навоӣ	2			
7	Мулоҳзоти суҳансанҷӣ ва нақдушшеърӣи Малехои Самарқандӣ дар тазкираи «Музокир ул-асҳоб» (асри XVII)	2			
8	Афкори адабӣ-интиқодии Аҳмади Дониш ва Возех ва дигарон дар аҳди маорифпарварӣ (дар бобҳои VIII ва XIX “Наводир ул вақоеъ”, “Тӯҳфат-ул- аҳбоб”	2			
	Ҷамъ:	12			

Тавсияҳо дар бораи ташкили чараҳои таълим ва гузаронидани он

Таълими фанни мазкур тавассути усулҳои анъанавии тадрис ва таҷрибаҳои нави дар соҳаи таълим мавҷуда, аз қабилҳои саволу ҷавоб бо усули тест, муқоиса намудани асарҳо, ёдрас намудани лаҳзаҳо аз филмҳо, намоишномаҳо, ташкили дарсҳои экскурсионӣ ба хонамузейҳо, истифода ва намоиши нусхҳои дастхатии адибон, истифодаи воситаҳои техникӣ, аз қабилҳои видео ва аудиотехника, вохӯриҳо бо адибону олимони ва ғайраҳо.

Дар баробари ҳамин ҳини таълими фанни мазкур аз технологияи нави педагогӣ, васоити ахборӣ- коммуникатсионӣ, сайтҳои интернет, блогҳои интернетӣ истифода бурдан дар назар дошта мешавад.

- ҳангоми таълими ин фан дар соатҳои маърузавӣ истифодаи компютерҳои

замонавӣ, технологияҳои нави презентатсионӣ ва демонстратсионӣ - электронӣ-дидактикӣ истифода мегардад.

- дар чараёни таълими фанни мазкур аз методҳои интерфаъл; аз қабилӣ ҳучумӣ ақлӣ, тафаккури гурӯҳӣ, пинборд, конференсия, мулоқот, мунозара, баҳсҳои гурӯҳӣ, муҳокима тавассути материалҳои иллюстратсионӣ ва демонстратсионӣ истифода бурдан мувофиқи мақсад аст.

- ҳангоми таълими фанни мазкур ва гузаронидани машғулоти семинарӣ дар байни талабагон ташкил кардани мусоҳибаҳо, коллоквиум, мусобиқа, баҳсу мунозираҳо дар назар дошта мешавад.

Адабиёт

Адабиёти асосӣ:

1. Маъруфи Рачабӣ. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ. – Душанбе: Адиб, 1997.
2. Ч. Бобокалонова. Назаре ба таърихи таниди адабии тоҷик. - Душанбе: Маориф, 2003.
3. Ч Ҳамроев. Таърихи таниди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон. 2006.

Адабиёти иловагӣ:

1. Абдуманонов Абдурахмон. Масъалаҳои насри муосир. – Садои Шарқ, 1988, № 4.
2. Айнӣ Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва, 1926, Куллийет, ҷ. 11, китоби 1.
3. Амон Рачаб. Танқид ва чараёни адабиёт. – Садои Шарқ, 1972, №2.
4. Асрорӣ Воҳид. Нақди шеър. – Садои Шарқ, 1984, № 7.
5. Афсаҳзод Аълоҳон. Танқид ва чараёни адабиёт. – Садои Шарқ, 1972, № 2.
6. Баранов В.И. (ва муаллифон). Литературно ҳудожественная критика. – Москва, Висшяя школа, 1982.

7. Бараҳонӣ Ризо. Тилло дар мис. – Техрон.
8. Бахтин Н.Н. Литературно критические статьи. – Москва: Худож. лит, 1986.
9. Бақозода Чӯрахон. Танқид ва масъалаҳои адабиёт шӯравии тоҷик. – Садои Шарқ, 1978, № 1.
- 10.Белинский В.Г. Чанд мақола. – Сталинобод, 1961.
- 11.Зарринқўб А. Нақди адабӣ. Қилди аввал ва дуввум – Техрон: Амири Кабир. 1373 х. -921 с.
- 12.Зарринқўб. Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб. – Техрон, 1378.х.
- 13.Масъалаҳои нақди адабии тоҷик. – Самарқанд, 1991.
- 14.Мирзоев А. Сенздаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977.
- 15.Шарифов Х. Танқиди адабӣ ва баъзе ҷиҳатҳои инкишофи он. – Маориф ва маданият, 1972, 18 март.
- 16.Шарифов Х. Каломӣ бадеъ. – Душанбе: Маориф, 1991. 160 с.
- 17.Шарифов Х. Услуб ва камолоти суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1985.
- 18.Хусейнзода Ш. Баҳс ва андеша. – Душанбе: Ирфон, 1964; Гуфтор аз ганҷи суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1985
- 19.Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
- 20.История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров. Москва: «Высшая школа» 2002.
- 21.Ҳамроев Ч. Нақди Юнони қадим ва фанни шеър дар адабиёти форсӣ (дастури таълимӣ). – Самарқанд, 2001.
- 22.Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират уш-шуаро, нашри Э. Браун, Лондон, 1900
- 23.2. Мутрибии Самарқандӣ. Тазкират уш-шуаро. – Техрон, Ойинаи мерос, 1998
- 24.3. Низомии Арӯзии Самарқандӣ. Чаҳор мақола (Мураттиб, муаллифони сарсуҳан ва ҳозиркунандагони ҷоп Х.Шарипов, У.Тоиров). – Душанбе: Ирфон, 1986. – 159с.

- 25.4. С. Саъдиев. Малехои Самарқандӣ ва тазкираи ӯ. Самарқанд: нашри ДДС, 1999
26. Чомӣ А. Баҳористон. Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах. 102-125.)
27. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 сах. 170.
- 28.2. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насириддини Тӯсӣ. Фанни шеър. Доир ба санъатҳои шеърӣ (танзим, тасҳеҳ ва тавзеҳоти Ш.Хусейнзода, Х.Шарипов). – Душанбе: Ирфон, 1985 – 192с.
29. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. – Душанбе: Ирфон, 1979
- 30.7. Мисҳобиддин Нарзикул. Адабиётшиносии форсии тоҷикӣ дар асрҳои XIII-XIV. – Душанбе, 2004
31. Шамс. Қайси Розӣ. Ал мўъзам. Душанбе: Адиб, 1991.
32. Мунтахаби «Тарҷумон-ул –балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»: Душанбе : Дониш-1987.

III. МАВОДИ НАЗАРӢ

МАВЗӢИ 1: МАЪЛУМОТ ДАР БОРАИ НАҚДИ АДАБӢ ВА АДАБИЁТШИНОСӢ. (2 соат)

Нақша:

1. Маънои лугавӣ ва истилоҳии калимаи нақд. Мавзӯи баҳси нақди адабӣ.
2. Мақсад ва вазифаи фанни «Таърихи нақди адабӣ».
3. Аз таърихи нақди адабии форсу тоҷик.
4. Илми нақд дар Аврупо ва Руссия.
5. Баҳси илм ва ё санъат будани нақд.
6. Нақди профессионалӣ-касбӣ ва махсусиятҳои он.
7. Нақди нависандагӣ ва моҳияти он.
8. Нақди хонандагӣ. (Нақди завқӣ ва нақди касбӣ)
9. Нақди адабӣ ва меъёрҳои шинохти арзиши асарӣ бадеӣ.
10. Шахсияти мунаққид ва завқу ҳунари ӯ.
11. Алоқаи фанни нақди адабӣ бо фанҳои дигар.

Вожаҳои таърихӣ: адабиётшиносӣ, танқиди адабӣ, сараро аз сақад чудо кардан, таърихи нақд, нақди хонандагӣ, нақди касбӣ

Нақди адабӣ яке аз қисматҳои илми адабиётшиносӣ мебошад, ки осори бадеӣ ва ё силсилаи асарҳоро сари вақт таҳлил карда, арзиши бадеӣ ва ҳунарии онҳоро муайян мекунад. Ин соҳаи адабиётшиносӣ ба маънои том дар рӯйзгори мо ташаккул ёфта ба илми таҳқиқ ва баррасии адабиёт табдил ёфт. Ин илмро дар фарҳангҳои истилоҳии тоҷикӣ танқиди адабӣ зикр кардаанд, ки тарҷумаи таҳтуллафзи “литературная критика”-и русӣ аст. Дар таърихи гузаштаи адаби форсии тоҷикӣ ин илмро бо номи “нақди адабӣ” ва ё “нақди шеър” ёд кардаанд.

Маънии лафзи “нақд” дар луғат “беҳин чизе баргузидан” аст. Ба қавли аксари аҳли луғат маънии нақд назар кардан ба дирҳам аст то дар он “сараро аз сақат бозшиносанд”. Ин калима маънии “айбҷӯӣ” низ дорад, зеро вақте беҳин чизро мегузинед ё интиҳоб мекунад, ногузир айби онро низ таъин хоҳед кард.

Чун сайри таърихии онро пеши назар оварем, мебинем, ки ин маънӣ аз қадим тавассути ин луқат ифода меёфтааст.

Луғати нақдро, ки аслан лафзи арабист, дар форсии тоҷикӣ ва ҳам арабӣ аз замонҳои қадим маҷозан дар мавриди шинохт ва баррасии хусну қубҳи калом истифода кардаанд. Ҳамчунин он лафзе, ки имрӯз дар адаби Урупо ба чунин маънӣ қор меравад, аслан ба рой задан ва доварӣ қардан ишора мекунад, яъне шинохти неку бад ва сараву носара дар амалу қирдорҳо.

Вале ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ нақд мафҳуму маънии васеътар ва таърифи ҷомеъатаре дорад. Ба ин маънӣ нақди адабӣ илмест, ки осори ҳунариро сари вақт таҳқиқ қарда, арзиши аслии онро муайян мекунад.

Мавзӯи баҳси нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ қабл аз ҳама муайян қардани моҳият ва арзиши осори ҳунари, шинохти неку бад ва сараву сақати онҳо аст.

Нақди адабӣ, қабл аз ҳама, ҷараёни адабиро дар замони зуҳуру инкишофи он таҳқиқ ва баррасӣ мекунад. Вай ҳамзамон бо воқеияти тозаи адабӣ қадам мезанад. Моҳияти ҳодисаҳои адабиро ошқор сохта, ба фаъолияти эҷодии ин ё он адиб ва арзиши ҳунарии осори ӯ баҳо медиҳад. Дар зимни чунин ҷустуҷӯҳо хусусияти ҳодисаҳои адабиро муайян месозад.

Доираи баҳси нақди адабӣ васеъ аст. Мавзӯи баҳси он метавонад асари ба тозагӣ таълифшуда, силсилаи асарҳои нав, марҳилаҳои эҷодиёти адибони ҷудоғона, ҳамчунин муҳимтарин хусусиятҳои мундариҷавию қоявӣ, мавзӯиву услубии адабиёти давр қарор гирад. Дар ин замина нақд хусусияти фаврӣ дорад ва ҳар асаре, ки эҷод шудааст, баррасӣ қарда, сари вақт неку бади онро муайян мекунад. Ҳодисаҳои манфӣ ва бесамари ҷараёни адабиро зуд ошқор сохта, роҳи рост ва сареҳи инкишофи адабиётро муайян менамояд. Аз ин ҷиҳат, мақсад ва вазифаи нақди адабӣ равшан аст. Вай бо осори мушаххас ва ҳадафҳои аниқ сару қор дошта, роҳҳои саҳеҳи инкишофи адабиёт ва рушду тавсия бахшидани завқи зебошиносӣ ва тақомули мафкураи ҷомеъаро мадди назар дорад.

Вазифаҳои назария, таърихи адабиёт ва нақди адабӣ аз ҳам фарқ мекунад. Вале иҷрои ҳадафҳои усули тавассути пайвастагии комили онҳо даст медиҳад. Омӯзиш ва дарки зинаҳои гузаштаи инкишофи таърихии адабиёт ёрӣ мерасонад,

ки моҳияти ҳодисаҳои адабӣ ҳамзамон муайян шавад ва дурнамои инкишофи адабиёт таъин гардад. Ин равиш барои назарияи адабиёт ва нақди адабӣ бисёр ҳам муҳим аст. Нақди адабӣ хусусиятҳои ҳодисоти тозаи адабиро муайян карда, роҳи саҳеҳи инкишофи таърихи адабиётро муайян мекунад ва ба назарияи адабиёт кӯмак мерасонад, ки қонуниятҳои умумии инкишофи адабиётро равшан созад.

Назарияи адабиёт фаҳмиши қонуниятҳои умумии инкишофи адабиётро муайян карда, пеш аз ҳама, асосҳои илмии таърихи адабиёт ва нақди адабиро тақвият мебахшад. Дар равиши таърихии инкишофи адабиётшиносӣ таърихи адабиёт ва нақди адабӣ танҳо дар сурати қорбасти назарияи адабиёт ба ҳадафҳои худ расида метавонанд бас.

Назарияи адабиёт миёни ҳамаи ҳодисаҳои адабӣ, ки хусусияти эҷодиёти бадеӣ, махсусиятҳои умумӣ ва тафовути онҳоро муайян мекунад, вобаста ба ҳодисоти таърихи алоқамандӣ ва ҳамгироеӣ ба вуҷуд меоварад. Ана дар ҳамин замина нақди адабӣ метавонад дар таҳқиқи ҳам осори ҷудоғонаи адабион ва ҳам ҷараёни адабӣ муваффақ шавад.

Нақди адабӣ бо як силсила илмҳо, махсусан илмҳои ёвари адабиётшиносӣ, монанди матншиносӣ, манбаъшиносӣ ва китобшиносӣ пайванди тамом дорад.

Яқин аст, ки матни осори бадеӣ ҳамеша дар як ҳолат боқӣ наметавонад. Аҳли ҳунар ҳамеша дар таҳриру такмили осори худ кӯшидаанд. Ин таҳриру такмил аксаран аз ҷониби муаллифон ва гоҳо аз тарафи ноширон сурат мегирад. Ана ҳамин ҷараёнро илми матншиносӣ меомӯзад. Бинобар ин ҳам мунаққид дар вақти омӯзиши осори ин ё он адиб наметавонад аз тағйиру такмили он сарфи назар кунад. Сухани қотей ва охирро ў вақте гуфта метавонад, ки ҳодисаи тағйироти матнро дар эҷодиёти адиб зерин назар дошта бошад. Тағйиру такмил дар қадом сатҳ ва савия анҷом гирифтааст, низ бояд мавриди таваҷҷӯҳи ў бошад. Танҳо дар ҳамин замина арзиши воқеаи осори адибро муайян кардан имконпазир аст.

Нақди адабӣ ҷузъи таърихи адабиёт буда, сарчашмаҳои адабӣ ин таърихро бунёд медиҳанд. Сарчашмаҳои замони мухталифро муайян ва тадқиқ накарда,

дар бораи таърихи адабиёт қазоват кардан имконнопазир аст. Илова ба ин бе омўхтани сарчашмаҳои назарии гузаштаи адаби форсӣ, бе баррасии ақоиди дастурии олимони пешинзамон ба таҳқиқи таърихи нақди адабӣ наметавон комёб шуд. Ин таърихро танҳо дар заминаи таҳқиқи пайваста ва ҷиддии сарчашмаҳои таърихӣ метавон муайян кард.

Дониستاني таърих ва дар қиёси ҳодисоти воқеии таърихӣ баррасӣ кардани осори таърихии бадеӣ нақдро аз роҳи хато боз дошта, ноқидонро ба фаҳмиши дурусти осор вомедорад. Ин ҷо зикри мубоҳисаи мунаққид Атахон Сайфуллоев бо ... пиромуни симои Хотуни қиссаи “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзода кофист. Агар муҳаққиқ илми таърихшиносиро аз мадди назар дур дорад, дар шинохтаи моҳияти амал ва кирдори ашхоси бадеӣ ва таърихӣ хато хоҳад кард. Ӯ худ ҷӣ гуна санади таърихро танҳо барои вақтхушӣ ва дафъи малолат истифода кардани адиб (Ю.Акобиров “Дунё ба умед”, ўро ноком карда буд. Агар мунаққид ҷўра Бақозода ба қадри кофӣ аз таърих, назарияи адабу нақд бархурдор намебуд, саҳви қабех ва усулии адибро дар тасвири симои қаҳрамони марказӣ - Бадриддинхоча, ки ҷамъбасти симои зиёиёни пешқадами охири садаи XIX ва ибтидои қарни бист аст, боэътимод собит намекард. Ин ҷо сухан аз таҳрифкориҳои нависанда ҳангоми тасвири симои таърихии устод Садриддин Айнӣ меравад, ки мунаққид холисона зери тозиёнаи танқид гирифтааст.

Агар таърихи адабиёти гузаштаамонро саҳифагардон кунем бо ғазалу қасида, достону мусаммат ва ҳачву мутоибаҳое вомехўрем, ки дарду ҳасрат, нокомиву бадбахтӣ, беҳуқуқии мазлумон ва бедодиву зулму ситами ҳукмдоронро ифода кардаанд. Агар илми ҳуқуқшиносӣ ба омўзиш ва дифоъ аз ҳуқуқҳои инсон машқул бошад, адибони пешқадам низ дар тўли таърих дар роҳи ҳимояи инсон ва амнияти саодати ў овоз баланд кардаанд. Беш аз ин, аз манфиат ва саодати инсон ҳимоят ҷустаанд. Ҷамҷунон ки Фирдавсӣ аз марги нобаҳангоми Сиёвуш, ки қурбонии сиёсати вақт буд, мегўяд:

Ба яздон, ки то дар ҷаҳон зиндаам,

Ба кини Сиёвуш дил огандаам.

Ҳуқуқҳои инсонро нашинохта, дастурҳои ҳуқуқиро надониста мунаққиди

адабиёт наметавонад моҳияти ҳуқуқии осори бадеиро баррасӣ кунад, хатою савоби адибро дар ин равиш собит намояд. Илова ба ин, дар адабиёти имрӯза мо хосса дар наср жанри фантастика ва мочарочӯӣ арзи вучуд кард, ки қисме аз онҳо бевосита ба таҳқиқи бадеии фаъолияти инсон дар вартаи чиноят бахшида шудаанд. Дар ин равиш салоҳияти ҳуқуқӣ ба мунаққид ва нақди адабӣ муфид хоҳад буд.

Бисёр илмҳои омӯзандаи оламу одамро надониста ҳангоми тафсири бадеии ҳодисоти кавну макон ва хилқати инсон ба душворӣ рӯ ба рӯ шудан аз имкон дур нест. Аз ҷумлаи ин илмҳо нучум ва табиатшиносӣ мебошанд, ки оид ба муҳити зисти инсон, кавну макон, олами сақирӯ кабир ва коинот маълумот медиҳанд. Адабиёти мумтози форсии тоҷикӣ, ба истилоҳ, муҳити космологӣ ва наботиро офаридааст. Масалан дар осори шоирони асрҳои X-XII муҳити наботӣ комилан ҳукумат дорад. Шоиреро ёфтани душвор аст, ки чизеро аз наботот ба силки ташбеҳу тавсиф нақшида бошад. Истилоҳоти кайҳонӣ дар шеъри Хоқониву Бедил ҷаҳони ҳоси шоиронаи космогониро бунёд ниҳодаанд, ки надонистани маънии истилоҳии онҳо шеърро аз фаҳм дур медорад ва ҳангоми тафсир мутахассисро ба қалат мекашад. Назари шоиронаи Лоик ба сарнавишти рамзии офтоб дар рӯзгори мо (“Марсияи хуршед”) мунаққидро вомедорад, ки ҳангоми таҳлили ин шеър биандешад. Нучумро надониста, аз гардишҳои наботот боҳабар набуда ба моҳияти образҳои кайҳонии шеъри гузашта ва имрӯза сарфаҳм рафтани душвор аст.

Ҳамин тариқ, нақди адабӣ ба бисёр илмҳо робитаи бевосита ва ё бавосита дорад. Таҳлил ва таҳқиқ ҳамон вақт ҷомеъ ва муфид хоҳад буд, ки он ҷамъониба баррасӣ шуда бошад. Мунаққиди донишманд бояд аз улуми забоншиносӣ, таърих, иқтисод, ҳуқуқ, ҳисоб ва қайра бархурдор бошад. Танҳо дар ҳамин сурат ҳукми ӯ қотеъ ва боварибахш хоҳад буд.

Вобаста ба мақом ва арзиши нақди адабӣ суоле пеш меояд, ки зоҳиран оддӣ ва бечо менамояд, вале барои дарёфти ҳадафҳои нақд ба қадри ҳол кўмак мекунад. Суол чунин аст: нақди адабӣ илм аст ё ҳунар (санъат)?

Дар таърихи афкори адабӣ ба ин суол ҷавобҳои мухталиф додаанд.

Нависандаи озар Анор ба ин суол чунин ҷавоб гуфта: “...танқид аз илм дида ба санъат наздиктар аст”. Бисёр нависандагон доир ба нақд чунин ақида доранд. Вале назари олими рус В.Перцов дар ин хусус саҳеҳ аст. Ӯ мегӯяд, ки “нақд, қабл аз ҳама, илм аст. Вале барои он ки дар ин кор комёб шавед, санъати наққодиро доништан лозим аст. Ин санъат душвор буда, торафт мушкилтар шуда истодааст”.

Дар ин баён нуқтаи муҳим ин аст, ки нақд ҳам илм аст ва ҳам ҳунар. Воқеан, нақд, чунон ки зикр кардем, нахуст як шўъбаи илми адабиётшиносист. Сониян, фақат амали комилан илмӣ бунёди зеҳнии нақдро қавӣ сохта метавонад ва ин усул бояд равиши асосии нақдро муайян кунад.

Бунёди қавии илмӣ имкон медиҳад, ки асари ҷудогона ва ё ҳодисаи адабие, ки дар эҷодиёти адиб ба назар мерасад, ҳамачониба таҳқиқу таҳлил шавад, равишҳое ки дар адабиёт чараён дорад, ошкор ва моҳияти онҳо саҳеҳ муайян шавад. Он чи ки барои нақд муҳим аст, бунёди боэътимоди илмӣ ва ҳулосаҳои вусъатнок аст.

Ноқиди адабиёт нияти эҷодии нависанда, хусусиятҳои хоси эҷодиёти ӯ, муносибати вай ба воқеъият ва равишҳои адабиётро бояд нозукона дарёбад. Ин корро нафақат ҳангоми аз назар гузаронидани масъалаҳои умумии адабиёт ба ҷо овардан лозим аст, балки ҳангоми дар бораи асаре ва ё эҷодиёти нависандае сухан ба миён овардан тамоми адабиётро ба ҳайси як воҳиди кул ба таҳқиқ кашидан лозим аст.

Агар чунин амал сурат нагирад масъалае, асаре, нависандаеро аз масъалае, асаре, нависандае, аз муҳимтарин равишҳое, ки дар адабиёт рух медиҳанд, на фақат тафовут дода наметавонем, балки мавқеи онҳоро дар пешрафти адабиёт таъйин ҳам карда наметавонем.

Илмияти нақд аз ратсионализми сард фарқ дорад. Аз он бояд барҳазар буд. Ин гуна нақд ҳеч гоҳ ба дили хонанда роҳ намеёбад, балки эҳсосу андешаи ӯро кунд хоҳад кард. Илова бар ин илми нақд аз андешарониҳои хушки илминамо низ тафовут дорад. Гоҳо нақли мундариҷаи асари бадеиро низ баёни илмӣ мепиндоранд, ки ҳаргиз чунин нест. Ин гуна амалҳо нақдро аз роҳи дурусти

илмӣ берун мекашад ва қадру манзалати онро паст мекунад.

Нақдро санъат мегӯянд, саҳеҳтараш санъати сухан - илми адабиёт. Вале ин илми санъатшиносӣ нисбат ба улуми дигар камтар фазилати “академӣ” дорад. Беш аз илмҳои дигар маҳалли гуфтугӯ бо омма аст. Ба иборати дигар, санъат, ҳунар ва маҳорат барои ноқид беш аз дигарон зарур будааст.

Ноқиди адабӣ бояд таъби воло дошта бошад, то назокати каломи бадеӣ ва санъати сухансанчиву суханвариро эҳсос кунад. Ўро таъби салим лозим аст то некро аз бад ва сараро аз сақат тамйиз диҳад. Ўро завқи волои суханшиносӣ бояд то зебоиҳои эҷоди бадеӣро ба хонанда намояд. Ин ҳама ҷанбаи зехнӣ ва айнии ҳунарию ҳисси нақдро чун илми адабиёт фароҳам меоварад.

Касоне, ки имкониятҳои нақди адабӣ ва мустақилияти ҳунарии мунаққидро инкор кардаанд, арзиш ва манфиати нақдро низ нодида гирифтаанд. Вале аз қадим соҳибназарон арзиш ва аҳамияти нақдро қоил будаанд. Ёанӯз аз Ибни Салом нақл кардаанд, ки: “Касе Халафро гуфт: вақте ман шеъреро бишнавам ва биписандам дигар бад-он чӣ ту ва ёронат дар он гӯед илтифот намекунам. Гуфт: агар зар мебистонӣ ва онро нек шуморӣ ва биписандӣ он гоҳ сарроф гӯяд, ки он дирам носара аст. Оё писанди ту барои ту суде тавонад дошт?”

Онҳое, ки арзиш ва ғоидаи нақдро нодида мегиранд, таъмиреро, ки нақди адабӣ дар инкишофи завқи мардум ва ҳидояти қареҳаи ҳунарманд дорад, намефаҳманд.

Агар нақд ва мунаққидон набошанд, арзиши аслии ҳунар маълум намегардад. Зиёда аз ин нақди адабӣ пулест миёни хонандаву нависанда. Яъне нақд арзиши дучониба дорад. Аввалан арзиши ҳунарии осори адабиро муайян кунад, сониян, ба фикри омма низ таъсир мерасонад. Моҳияти осори адибро таблиқ мекунад. Бо ин хатти сайри ҳунарро муайян карда, пеши роҳи таназзул ва харчу марҷи онро мегирад. Осори асилро аз мазахрафот тарҷеҳ дода, пеши роҳи газофагӯён ва бўқаламунонро мебандад. Бо ин ҷашми хонандаро кушода медорад.

Мунаққиди равшанбин ва беғараз, ки завқи саршор ва фаҳми даррок дорад,

бо мадади қареҳаи ҳунариаш роҳи ҳунармандони асилро рӯшан карда, дар пешрафти ҳунар сахм мегузорад. Вай метавонад довари сахнаи ҳунар бошад. Фақат ба василаи илм, мантиқи бурро адабиёти баарзишро арҷ дода, ҳунарфурӯшонро аз сахна меронад. Бо ин амал, қабл аз ҳама, ба инкишоф ва пешрафти адабиёт мусоидат мекунад. Ин ақидаро таърихи инкишофи адабиёти дунё собит месозад. Масалан, дар адабиёти рус Белинский чун мунаққиди тундрав, ки хатти сайри адабиёти як аҳди русро ба ҷониби хубӣ равона кард, парастии мекунад. Белинский на фақат ба эҷодиёти бисёр нависандагони рус таъсири мусбат расонд, балки муҳити адабие сохт, ки мафкураи ҷомеъаро тақйир дод. Муҳити афқору андешаи солимро эҳё кард. Бузургтарин симоҳои адабиёти асри XIX рус, монанди Гогол ва Пушкин аз Белинский таълими ҳунар гирифтаанд.

Аз хусуси арзиши нақд аз таърихи адабӣ форсии тоҷикӣ низ метавон санадҳои зиёд овард. Нақд дар гузашта ба ислоҳи камбудии ҷиддии наҳвию лукавии шеър кўмак кардааст. Ин ҷо танҳо зикри таълифоти Шамси Қайси Розӣ “Ал мўъҷам” кофист. Ин муаллиф нахустин бор дар таърихи адабӣ форсӣ ба нақд ва ноқидон мақоми хос дода, усули баррасии осори адабӣ-шеърро муайян кардааст. Беш аз ин, вай дар бисёр қисматҳои китобаш ашъори шоиронро таҳлил карда, ҳусну кубҳи онро нишон медиҳад. Ёатто вай ба шеъри устод Рўдакӣ эрод мегирад. Албатта эродҳои Шамси Қайс аксаран лукавию наҳвӣ ҳастанд, ҷо-ҷо аз хусуси норавонии вазну қофия низ сухан ба миён меоварад, ки дар амалияи инкишофи адабиёт бетаъсир набудааст. Ин гуна мисолҳоро аз таърихи нақди муосири тоҷик низ метавон фаровон зикр кард. Нависандаи фақид Фазлиддин Муҳаммадиев боре гуфта буд, ки “танқидро аз давраҳои қадим қувваи пешбаранда, ба роҳи дуруст ҳидояткунандаи адабиёт донистаанд... Назари мунаққид қимати ҳосе касб кардааст. Вай акнун овози ҷамоат аст. Қимати аслии асари адибро ба хонанда кӣ нишон медиҳад? Дуруст аст, ки хонанда дар мулоқоту ҷамъомадҳои адабӣ фикрашро дар бораи асарҳои ҷудоғона баён мекунад. Вале фикри болиқ, пуртаъмирро, ки дар “ҷараёни адабӣ нақше гузорад, бояд танқиди адабӣ гўяд”. Ин иқрори нависанда бори дигар таъкиди рисолати

нақд ва ноқид дар муҳити адабиёт мебошад.

Масъулияти ноқид беш аз он аст, ки мо мепиндорем. Ба зоҳир кори мунаққиди адабӣ иборат аз он аст, ки байни нависандаи асари адабӣ ва хонандаи оддӣ восита бошад ва нозуқиҳову андешаҳоеро, ки дар осори адабӣ ҳафт равшан созад. Бисёр вақт хонандаи оддӣ аз лутфи сухани адиб беҳабар мемонад ва танҳо мунаққид метавонад хубии онро ба омма фаҳмонад. Дар ин замина мунаққид вазифадор аст, ки айбу иллати асарро низ ошкоро тафсир кунад. Мунаққид танҳо дар ҳамин замина метавонад қимати ҳақиқӣ ва баҳои воқеъии ҳар як аз осори адабиро маълум ва муайян созад. Аммо чунин кореро аз мунаққид ҳамон вақт интизор метавон буд, ки агар вай мақома назари мақоми мураббӣ ва устод ва муршиди комил дошта бошад ва табиист, ки ин мақомро аксари мунаққидон надоранд ва арбоби ҳунар низ онҳоро чунин намешуморанд. Беш аз ин баъзе аз аҳли назар бар ин ақида ҳастанд ки мунаққид ба ҳеч вачҳ набояд ба ҳукм ва доварӣ дар неку бади осори адабӣ бипардозад.

Чунин ақидае низ ҳафт, ки мавқеи мунаққидро нодида меангорад. Ин ақида аз он ҷо ибтидо мегирад, ки гуфтаанд: “Касе шеърро мешиносад, ки худ аз тангнои он берун омада бошад”. Аммо аҳли назар бар ин андеша ҳастанд, ки ин пиндор хатое беш нест. Агар фақат ҳунарманд метавонад асари ҳунарманди дигарро дарк кунад, ҳунар мавозеъе маҳдуд хоҳад дошт. Дар он сурат ҳунарманд дар дунёи худ бо мардуми бегона хоҳад буд. Забони ўро ба ҷуз ҳунарманд касе намефаҳмад. Ва ў ҳеч вақт наметавонад афкори худро нашр ва илқо намояд. Ин амал ба моҳияти ҳунар ва ҳадафи он муқобил аст. Он мунаққиде, ки тарбияти завқӣ ва ҳунари ёфта бошад, беҳтар аз ҳар кас, ҳатто беҳтар аз ҳуди ҳунарманд метавонад асари ўро шиносад.

Сукроти ҳамадон пештар аз ҳамаи соҳибназарон ба ин нуқтаи муҳим тавачҷўҳ кардааст. Вай дар зимни дифоъномаи хеш он ҷо ки барои таъйиди қавли худоён дар боби хирадмандии хеш сухан меронад, чунин мегўяд: “Аз осори шоирон ва маънии он суханонро пурсидам; лекин шарм дорам воқеъро бигўям, аммо чӣ чора аст, мегўям, ки он ҷо буданд, беҳтар аз ҳуди шоирон суханони ононро тафсир мекарданд ва дар он суханон таҳқиқ менамуданд. Ба

зудӣ донидам, ки моёи каломи шоирон дониш нест, суханонашон аз шӯр ва завк бар меояд”. Суханони зерини шоири англис Роберт Бровнинг низ дар таъйид ва таъкиди гуфтаи Суқрот аст: “ӯар кас метавонад китобе бинависад, аммо барои хондани он бояд инсонии воқеӣ буд”.

Дар боби мақоми мунаққид ва рисолати ӯ Шамсиддин Муҳаммад Қайси Розӣ ҳатто дар он замонаи аз мо дур хеле воқеъбинона сухан гуфтааст. ӯ меоварад: “ва бояд донист, ки нақди шеър ва маърифати рақиқу расин ва қассу самини он ба шеъри нек гуфтан тааллуқ надоранд ва бисёр шоир бошад, ки шеър некӯ гӯяд ва нақди шеър чунон ки бояд натавонад ва бисёр ноқиди шеър бошад, ки шеъри нек натавонад гуфт ва яке аз фузало ва умароии каломро пурсиданд: “Чаро шеър намегӯӣ”. Гуфт: “Аз баҳри он ки чунон ки мехоҳам намеояд ва он чи фароз меояд намехоҳам ва бештари шуаро бар он бошанд, ки нақди шеър шоирони мучид тавонанд кард ва чуз эшонро нарасад, ки дар радду айби он сухан гӯяд. Ва ин қалат аст аз баҳри он ки масали шоир дар назми сухан ҳамчун устоии нассох аст, ки чомаҳои мутақаввим бофад ва нуқуши мухталиф ва шоху баргҳои латиф ва гузоришҳои дақиқу даволҳои ширин дар он падид орад, аммо қимати он чуз симсорон ва баззозон, ки чомаҳои бешбаҳо аз ҳар навъ ва матои ҳар вилоят бар дасти эшон бисёр гузашта бошад, натавонанд кард ва чуз эшон надонанд, ки лоқиқии хизонаи подшоҳ ва шоистаии нисвати ҳар навъ аз табақоти бузургон кадом бошад ва ҳеҷ кас чулоҳро нагӯяд, ки баҳои ин чома бикун ва чулоҳ агар баҳои чомаи хеш кунад, аз ҳисоби ресмону абрешим ва зари риштаву рӯзгори амали хеш дар натавонад гузашт ва лутфи чомаву шириниву зебоии он натавонад донист, илло ки баззозӣ карда бошад ва чомашинос шуда. Пас қавли ӯ агар бишнавад ба чиҳати баззозӣ ва симсори шунаванд на аз рӯи чулоҳит ва чомабофӣ. Чӣ ҳар кас, ки чизеро ба ҳайати иҷтимоӣ бинад ва мустаъмали он бар он ҳайат буда бошад, чавдат ва рафоъати он беҳтар аз пардозандаи он донад, ки ба таркиби муфрадоти он онро аз қувват ба феъл оварда бошад”.

Ин баёноти Шамси Қайс моҳияти аслии амали мунаққидро муайян мекунад ва ба баҳсҳои бесуд, ки дар атрофи мақоми ҳунари ва иҷтимоии мунаққид то ба рӯзгори мо идома дорад, хотима медиҳад.

Ҳамин тариқ, нақди адабӣ воситаест, ки хонандаро бо ҷаҳони андешаи адиб ошно сохта, хубиву зишти осори бадеиро ба ҷомеа менамояд ва рисолати азиме назди ҳунар дорад. Беш аз ин нақд дунёи адабро аз хатари қазофағӯй (шарлатанизм) ва дӯкандорӣ (индустриализм) начот мебахшад, ки ин аст хидмати бесобиқаи нақди адабиёт дар таърихи ҳунари дунё. Зеро агар нақди дуруст ва довар намебуд адабиёт танҳо василаи зист ва дӯкандорӣ шинохта мешуд ва ҳунари асил паси ин парда нобуд мешуд. Худбаҳой дар олами ҳунар ривоч меёфт ва боиси хор гардидани ҳунари асил мегардид.

Назорат саволлари:

- 1. Маънои луғавӣ ва истилоҳии калимаи нақдро шарҳ диҳед*
- 2. Мақсад ва вазифаи фанни «Таърихи нақди адабӣ»-ро фаҳмонда диҳед.*
- 3. Аз таърихи нақди адабии форсу тоҷик нақл кунед.*
- 4. Баҳси илм ва ё санъат будани нақдро шарҳу эзоҳ диҳед.*
- 5. Хусусиятҳои нақди профессионалӣ-касбиро нишон диҳед.*
- 6. Моҳияти асосии нақди нависандагиро нишон диҳед*
- 7. Нақди хонандагӣ ва моҳияти он.*
- 8. Нақди адабӣ ва меъёрҳои шинохти арзиши асар бадеӣ.*
- 9. Доир ба шахсияти мунаққид ва завқу ҳунари ӯ маълумот диҳед.*
- 10. Алоқаи фанни нақди адабӣ бо фанҳои дигарро нишон диҳед.*

Адабиёт:

1. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 саҳ.170.
2. Табаров.С.Ш. Дастури таълимӣ доир ба назарияи танқиди адабӣ. қ 1-2 Душанбе 1980-1883.
3. Табаров.С.Ш. Асосҳои назарияи танқиди адабӣ. Душанбе. 1999.
4. Лукянов. Г. Методологические проблемы художественной критики. Москва 1980.
5. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар сади ХХ. Душанбе. «Маориф» 1999. Чилид сеюм.

6. Худойбергганов Н. Расулов А. Ўзбек совет адабий танқидчилиги. Тошкент «Ўқитувчи» 1990 .9-51.
7. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006. 9-25.
8. Ҳамроев Ч. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри ХХ). Тошкент:- «Фан», 2006.
1. Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
2. История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров. Москва: «Высшая школа» 2002. ст.7-20.
3. Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003.
4. Кадкайнӣ. Дуктур Муҳаммадризо Шафей. – Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон, 1550х.
13. Хўчакулов С. Нақши нақди адабӣ дар инкишофи адабиёт. «Овози тоҷик» 2008, 16 июл

Мавзӯи 2: МАРҲИЛАҲОИ АСОСИИ ИНКИШОФИ НАҚДИ АДАБИИ ФОРСӢ-ТОЧИКӢ: ДАВРАИ АСРИМИЁНАГӢ (2 соат)

Нақша:

1. Пайдоиш ва ташаккули афкори интиқодӣ то давраи ислом.
2. Хусусиятҳои асосии нақди адабии форсу тоҷик дар ин давра.
3. Воситаҳои асосии ифодаи афкори адабии танқидӣ дар давраи асри миёнагӣ.
4. Назари шоирон дар бораи шеър. Нақди шеър аз назари Ибни Сино.
5. Назари Родуэни ба шеър. «Ал-мӯъҷам» ва масъалаҳои нақди адабӣ.
6. Назари интиқодии Шамси қайс ба шеър.
7. Рашиди Ватвот ва назарияи инкишофи шеър.
8. Таърифи каломи маснӯъ ва матбӯъ

Омӯзиши ёдгориҳои адабӣ-назарӣ ва ҳам афкори интиқодии гузаштагон барои фаҳмиши дуруст ва таҳлили санадҳои таърихи адабиёт ёрии муфид мерасонад. Ба қавли Н.И.Конрад “худӣ мавод далели он аст, ки таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст...” /Конрад Н.И. Запад и Восток; М., 1972. стр. 418/.

Бунёди таърихи ҷомеаи адабиёти ин ё он халқ бе омӯзиши амиқи афкори адабию интиқодии ин адабиёт имконпазир аст.

Аз ин лиҳоз омӯзиши амиқи таърихи афкори адабӣ ва интиқодии халқҳои форсу тоҷик зарурати айнҷ аст. Муҳаққиқин бо мақсади муназзам ва амиқ омӯхтани ин ҳодиса таърихи онро ба давраҳо тақсим кардаанд.

Зимнан бояд ёдрас кард, ки то кунун масъалаи табақабандч ё худ даврабандии /истилоҳи аввалҷ саҳеҳу пурқунҷоиш аст/ таърихи адабиёти тоҷик қомилан ҳал нашудааст. Дар ин боб миёни муҳаққиқин муҳолифати фикр аст. Гурӯҳе табақабандии ин таърихро ба асрҳои даҳсолаҳо муфид шумурдаанд. Бархе аз уламо табақабандии сулолавираво раво донистаанд.

Аз ҷумла муҳаққиқи рус В.Ф.Минорский табақабандии сулолавираво кӯҳнашуда намеҳисобад. Ӯ таъкид мекунад, ки истифодаи ин калима ба номи халифае ё шохе ҳеч рабте надорад. Ба майдон омадани ин ё он сулола ба равиши

фарҳангу адаб низ бетаъсир намбудааст.

И.С.Брагинский дар яке аз мақолаҳои бунёдиаш оид ба ин масъала “Доир ба масъалаи табақабандии таърихи адабиёти форсу тоҷик” /Брагинский И.С. Из истории таджикской и персидской литературы. М., 1972/ табақабандии таърихи адабиётро аз рӯи асрҳо ва замони кӯтоҳтар пураҳамият медонад.

Чунин ақида, ки таърихи адабиётро маҷмӯи адибон ва осори онҳо ба ҳам меоварад, пураризиш аст. Танҳо дар ҳамин замина метавон зоҳири ҳодисаҳои адабро воғузошт ва моҳияти аслии онҳоро ошкор сохт. Зеро, чунон ки В.Г.Белинский таъкид мекунад, “Воқеан, бе китоб, бе нависанда ва бе хонанда ҳеҷ адабиёт вуҷуд дошта наметавонад, ҳамчунон ки театр бе сахна, бе репертуар, бе актёр ва тамошбин; вале танҳо китоб, нависанда ва хонанда ба сари худ адабиётро тарҳ намедиҳанд: онро рӯҳи халқ, ки дар таърихи он ҷорист, меофаринад” /Белинский В.Т. Избранные сочинения. Т.1, 1967, стр. 586/.

Аз ҳамин мавқеъ ба табақабандии таърихи адабиёт бояд наздик шуд. Бинобар ин ҳам, ба назари мо, табақабандии асрҷ ба ҷуз мушаххасоти сиёсӣ вуҷуд дошта дигар аломати тавовутдиҳанда надорад. Ўол он ки табақабандии сулолаву аз аломатҳои мушаххаси замони ҳолҷ нест, балки таърихи инкишофи адабу фарҳанги ин ё он давра ба зуҳур ва мақоми таърихӣ ин ё он сулола саҳт марбут аст.

Таърихи инкишофи нақди адабии форсии тоҷикиро низ муҳаққиқони мо асосан дар заминаи ақидаи Ҷавид, яъне табақабандии асрӣ матраҳ кардаанд. Ва дар асари ҳамин усул онро ба ду давра: асри миёна ва давраи нав қисмат кардаанд. Ва ин ду давраро ба марҳалаҳои ҷудоғона тақсим намудаанд. Аввал се давраи асри миёнаро ба марҳалаҳои асрҳои IX-XIII, XIV-XV, XVI-нимай аввали асри XIX ва давраи навро ба панҷ марҳала-нимай дууми асри XIX. солҳои 1900-1925, 1926-1956, аз охири солҳои панҷоҳӯм то авохири солҳои ҳаштодум ва ниҳоят аз охири солҳои ҳаштодум ба ин тараф тақсим кардаанд.

Мо зеро мафҳуми асри миёна муҳимтарин хусусият, қонуният ва арзишҳои нақди асрҳои IX ва нимай аввали асри XIX-ро дар назар дорем. Оид ба хусусиятҳои нақди адабии давраи нав баъдтар сухан хоҳем гуфт.

Чун ишорае рафт, ки “таърихи адабиёт таърихи тасаввурот дар бораи он низ будааст”, бинобар ин баъзе хусусиятҳои назари адабиёро то асри мавриди назар низ ишора мекунем.

Маълум аст, ки қабл аз ислом осори адабии зиёде боқӣ намондааст, то дар ин замина қонуниятҳо ва арзишҳои нақду наққодиро дар он замон муайян кунем. Бо вучуди ин намунаҳои ҳафт, ки дар заминаи он метавон баъзе нуктаҳои таъкид кард. Аз катибаҳои шоҳони Ўаҳоманишч, то андарзҳои корномаи паҳлавч ҳама саршор аз латоиф ва дақиқанд. “Авасто”-ву “Занд” дар мавқеи худ осори азими завқ ва рӯҳонӣ мебошанд. Худи “Авасто” ба сари худ шеър аст. Он мавзун аст ва ин гувоҳи он аст, ки сухани мавзун ва номавзунро дар Ирони қадим аз ҳам тарҷеҳ меодаанд. Ривочи мусиқиву шӯҳрати хунёгароне чун Борбаду Накисо далели мавҷудияти шеъру суруд аст. Сурудҳои монавиён намунаи шеъри қадими динч ва ирфонч аст. “Дарахти асурик” ва “Ёдгории зарирон”-ро баъзе аз аввалин қавли мавзун доништаанд. Аз худи ҳамин мисолҳо метавон хулоса бардошт, ки ҳарчанд дар адабиёт қабл аз ислом рисолае ё китобе дар боби нақд ба даст наомадааст, он чи зикр шуд, ба сари худ далели наққодиву сухансанҷӣ аст.

Ин намунаҳо назари наққодии гузаштагони моро ба сухан ифода мекунанд. Шиноҳти ҳарфи мавзуну номавзун худ яке аз қонуниятҳои нақди адабист. Таваҷҷӯҳ ба сухани дилпазир ва кирдори шахсро аз ҳарфи ӯ дарёфтани хусусияти тафаккури наққодии гузаштагони адаби форсии тоҷикӣ. Ин ҷо барои далел нақлро аз кутуби араб меорем, ки завқи Хусравро гувоҳ аст: “Хусрав вақте Ашӣ маймунро дид, ки шеър мехонад. пурсид ин кист? Гуфтанд: Ашч шеър бихонад. Хусрав гуфт: Ин суханро барои мо тарҷума кунед. Гуфтанд: гӯяд, ки бе ҳеҷ ранҷуӣ ё ишқе ҳама шаб бехобӣ кашидааст. Хусрав гуфт: Агар бе ҳеҷ ранҷуиву ишқе ҳама шаб бехобӣ кашидааст, пас дузд бошад”. Ин гувоҳи қареҳи сухансанҷист.

Равиши асосие, ки дар суханшиносии ин аҳд ба назар меравад, тамйиз додани сухани мавзун ва маънидор аст. Қадри сухан аз рӯи тасаввурот хеле баланд будааст. Худи мисоли болоро метавон “навъе нақд бар мабнои маънӣ

махсуб кард” /Нақди адабӣ. сах. 185/

Муҳимтарин равише, ки дар нақди адабии замони Сомониву Ғазнавӣ ба назар мерасад ин гароиш ба нақди завқӣ аст. Мисоли ин намунаи нақд муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ. Ин муқаддима баҳси интиқодӣ ва шинохти завқии осори адаб аст. Ба поре аз ин асар таваҷҷӯҳ кунед: “Ва чизҳо андар ин нома биёбанд, ки сахмгин намояд ва ин некӯст. чун мағзи он бидонӣ ва туро дуруст гардад ва дилпазир ояд... Чун ҳамон санг кучо Офаридун /Фаридун/ ба пой боздошт ва чун морон, ки аз дӯши Заҳҳок баромаданд, ин ҳама дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, он ки душмани дониш буд, инро зишт гардонд ва андар ҷаҳон шигифтӣ бисёр аст”.

Ин пораи иқтибостшуда қариҳаи наққодӣ ва сухансанҷии муаллифро нишон медиҳад. Ин қариҳа чӣ фазилате доштааст. Агар ифодаҳои “сахмгин, мағзи он, дуруст, дилпазир, дуруст ояд ба наздики доноён ва бихрадон ба маънӣ, душмани дониш ва зишт гардондро “қазоват кунем ва тафсир кунем, мебинем, ки тасаввурот доир ба адабиёт, хоса осори ҳунар дар он замон вусъате доштааст. Муаллиф бо итминони комил таъкид мекунад, ки танҳо касоне, ки ба маънии воқеоти сахмгин сарфаҳм мераванд, мағзи онро фаҳм мекунанд, маънии сангеро ки Офаридун бо пой боздошт ва морони” дӯши Заҳҳокро дармеёбанд. Ин кор танҳо аз дасти “доноён ва бихрадон” меояд, ки ба маънӣ ошно ҳастанд. Бе ҳеҷ гуфтугӯ ин ҷо сухан аз духӯрагии осори адабӣ меравад. Яъне сухани Мавлавӣ ёд меояд, ки гуфта буд: “Қисса аз баҳри дафъи малолат нест”. Яъне “рамзошнои маънӣ ҳар хирасар набошад”. Доно ба ишорат аз ҳарфе ҷаҳонеро дарёбад.

Шеваи дигар нақди истехсонӣ аст. Яъне моёи суханони ононе, ки дар маҷолиси унси салотин ва умаро ба таҳсин ҳарф мезаданд, низ иборат аз лутфеву шаабе будааст. Мақоми Рӯдакиро дар дарбори амир Насри Сомонӣ аз ин мавқеъ бояд шинохт. Сухани ӯ истехсонии холӣ ва бемоя набуд. Таъби амир ба ҳарфи Рӯдакӣ гароида буд. Агар ин тавр намебуд, бо шунидани қасидаи “Бӯи ҷӯи Мулиён” амир ба роҳ намеафтод.

Яке аз хусусиятҳои муҳими нақди ин давра шинохти моҳияти шеър ва ағрози фунуни он аст. Далели ин гуна нақд байти Шаҳиди Балхист:

Даъвӣ кунӣ, шоири дар ҳам, валеқ нест
Дар шеъри ту на лаззату на ҳикмату на чам.

Шоир муҳимтарин фазилати осори ҳунар - лаззатбахшии онро таъкид карда, ашъореро, ки ҳикмату чам (авсоф) надорад хормоя медонад. Ин ҷо усули шинохти моҳияти шеърро лаззатбахшии он тасдиқ кунад, ҳикмату чам назари ўро ба ағрози фунунии шеър таъин менамояд. Намунаи чунин шеваи сухансанчиرو дар осори Фаррухӣ, Унсурӣ ва Манучехрӣ мебинем.

Рӯдакӣ дар мадҳ бештар ба осонии маънӣ ва хубии лафз таъя мекунад, ки ин далели шинохти ағрози фунунии шеър аст.

Шеваи дигари нақдро дар ин давра нақди бурҳонӣ гуфтем, ки ноқид “иддаъои шоирро ба мизони бурҳон месанҷад ва сихату сақати онро фаро менамояд”. Назири ин гуна нақд қиёси Унсурӣ дар каломи ўзоирӣ аст.

Умуман аз ҳамон даме ки одамӣ ташҳис медиҳад, ки яке тарзи баён аз тарзи дигаре барои адои мақсуди вай шоистатар ва ё як шеър дар қазовати вай аз шеъри дигар зеботар ва дилпазиртар аст, танқид ва сухансанҷӣ оғоз меёбад. Вале чунон ки Гуте фармудааст. “дониш хокистар аст ва дарахти зиндагӣ ҳамеша сабзу хуррам”.

Вобаста ба ин гуфта афкори адабӣ аз замонҳои қадим сар карда, то ба имрӯз вобаста ба тағйироти иҷтимоиву сиёсӣ сайри таҳаввул ва такомули ҷиддӣ кардааст. Агар аз дидгоҳи диалектика нигарем, саранҷом воқеият ҳадди назарҳоро доир ба адабиёт ва таҳқиқи он шикастааст, зеро зиндагии воқеӣ аз мафҳум ғанитар аст.

Чунон ки ишора шуд, аввалин кашфи башар оид ба шинохти ҳақиқати ҳунар мансуби юнониён буда, Суқрот дар ин боб сухани аввал гуфтааст. Донишмандони дигари юнонӣ - Афлотун, Арасту ва Арастарх мавқеъ ва арзиши донишҳои инсониро дар боби ҳадду ҳақиқати шеър ва ғаразҳои он таъкид кардаанд.

Шуғли асосии нақд ва ноқидон дар қадим аз лиҳози луғат луғат ва наҳв

баходихӣ ба шеър будааст. Чунин тарзи маърифат асоси ақоиди донишмандони юнониро монанди Арасту низ муайян мекунад. Ҳамчунин дар адабиёти Ачаму Араб низ “баҳс дар боби алфозу маънӣ ва таҳқиқ дар кайфияти истеъмоли луғат ва адои мақосид /Зарринкӯб/ муҳимтарин равиши нақди пешин буд. Чунин фаҳмиш, яъне муносибати эҳтиёткорона ба қалам ва парастии он анъанаи дерин ва аз эътиқоди қадимӣ ба нирӯи эҷодкоронаи калом ибтидо мегирад. Дар қадим чун маънӣ ва мазмуни шеър назди баъзе миллат амре илҳомӣ ва қудсӣ ба назар мерасид. ҳар чиз ҳадафи нақд ва мавриди баҳс қарор намегирифт, аммо чанбаи луғавӣ ва наҳвӣ дошт. Ин гуна фаҳмиши калом, чунон ки В.Г. Белинский низ таъкид карда буд, “мисли он ки дар олам ҳамаи мавҷудот аввал дорад”, дар замонаш “ба маврид ва хуб буд ва дар он давра ҳам ба он на ҳар кас, балки танҳо одамони бохирад, соҳибистеъдод ва рамузфаҳм даст зада, комёб мегардиданд”.

Афкори адабӣ ё худ андешаҳои интиқодӣ доир ба адабиёт асосан дар ду шакл зухур кардааст. Аз “Авасто” сар карда, то имрӯз қаламкашон сухани худро доир ба ҳақиқати иҷоди бадеӣ гуфтаанд. Ин гуна андешаҳо дар роҳи омӯхтани таърихи нақд арзиши фаровон доранд. Дигар таълифи асарҳои ҷудогона оид ба шеър ва улуми сегона мебошад, ки дар таърихи адаби халқамон мақоми шоён доранд.

Нақди фанӣ аз шеваҳои муассири таърихи нақди адабиёт. Ин нақд тақия бар саноеи бадеӣ дошт ва ба таъбири дигар, метавон гуфт, ки “ин нақд аввалин қадами матин ва устуворе буд, ки адибону наққодон дар роҳи идрокӯ шинохти латоифу маҳосини калом бардоштанд ва фунуну саноеъро малоки арзишу эътибори осори адабӣ” шинохтанд. Дар ин замина асарҳои зиёде ба майдон омад, ки дар мавқеи муносиб аз ин боб сӯҳбат хоҳем кард.

Аз муҳокимаҳо бармеояд, ки нақди давраи аввали инкишоф асосан иборат аз нақди завқӣ ва истехсонӣ ва фанӣ будааст. Сонитар, доираи баҳс ва таҳқиқи нақд тавсия ёфт. Бинобар ин ҳам ба тариқи умумӣ таъкид мекунем, ки дар аҳдҳои сонӣ, яъне то давраи нав шинохти фалсафии шеър аз муҳимтарин хусусиятҳои нақди адабӣ буд. Фаротар аз ин нақди адабӣ ба масъалаҳои шаклу

мундаричаи шеър, таърифи сухан, хоса сухани бадеӣ. вазъи ҳолии назми ин ё он замон. доир ба иҷоди шоиру нависандагони мушаххас ва масоили дигар баҳс ба миён меоварад, ки ҷанбаи назарӣ ва илмиаш устувортар аст.

Умуман, беҳтарин дастовардҳои таърихи нақди тоҷик ба асрҳои X-XV тааллуқ дорад. Баъд аз асри XV дар ин равиш, махсусан дар нақди ғанӣ асари муҳимме ба майдон наомадааст.

Аз ин нуқтаи назар муҳимтарин воқеоти замон ба инкишофи илму адаб ва вусъати мафкураи ҷомеа бетаъсир набудааст. Истилои араб ва зуҳури ислом барои тамаддуни тоисломии Аҷам ғоча буд, вале роҳи ояндаи инкишофро барои таърихи навини форсҳо боз кард. Пас аз зуҳури Сомониён ва ба курсӣ нишастани шеърӯ адаби форсии тоҷикӣ адабу фарҳанги тоҷикон ба зинаҳои олиӣ рушду такомул расид. Маҳз дар ҳамин замина нақди адабӣ ва нуқтаи назарҳо доир ба адабиёт хеле инкишоф ёфт ва ин ҳодисаи муфид то охири садаи XV идома ёфт.

Нобасомониҳо дар сиёсати ҷорӣ асрҳои XV-XIX на фақат мамлакат, балки фарҳангро низ ба вартаи харобӣ кашид. Санади баъди асри понздаҳ махсусан дар асрҳои XVIII ва XIX ба миён наомадани ягон асари барҷаста дар нақду сухансанҷӣ далели ин сухан аст. Гунаҳкори ин ҳодиса, албатта, манғитиён ва аҳкоми маъмури онҳост.

Аз нимаи дуюми садаи XIX давраи ҷадиди таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии халқҳои Осиёи Марказӣ шуруъ мешавад. Пайдоиши ҷараёнҳои мухталифи фарҳангӣ ба тадриҷан дигар шудани тафаккури маънавӣ мусоидат кард. Муҳимтарин ва судмандтарин тақонро ба ҳаёти маънавии ҷомеа ҷараёни маорифпарварӣ дод. Аз замони Аҳмади Дониш ба баъд назари иҷтимоии адабиёт ба воқеият густариш ёфт. Чунон ки шеърӯ адаб бори маърифатӣ, омӯзандагӣ ва иҷтимоӣ бар дӯш гирифт, нуқтаи назарҳо доир ба мақоми шеърӯ адаб дигар мешуд. Ва ин ҳама ба тафаккури ҷомеа бетаъсир набуд. Махсусан мақоми осори Аҳмади Дониш дар ин замина бузург буд. Осори Аҳмади Дониш далели завқ ва салиқаи шинохти рисолати адабиёт дар ин давра буд. Ба қадре ки лозим аст, таърихи афкори интиқодӣ, равишҳои наққодӣ ва арзиши онҳо дар ин давра

тахқиқ нашудааст, боиси афсӯс аст.

Умдатарин хусусияти нақди адабии ин давраи нав, яъне садаи бистум он аст, ки дар шууру тафаккури зиёиён, ки аз ҳайси чаҳонбинӣ, дониш ва таҷрибаи ҳаётию эҷодӣ дар як поя набуданд, батадрич нигоҳи материалистӣ ба таърих, воқеият ва адабиёту санъат қувват мегирифт. Чунин ҳолат нахуст роҳу равиши нақди адабии тоҷикро муайян кунад, сониян, майлу ақидаҳои мухталифро дар маънидоди вазъи адабӣ, адабиёти классикӣ. анъанаву навоарӣ ва шаклу мазмун нишон медиҳад. Азбаски дар солҳои аввали баъди инқилоб сохти сусиёлистӣ дар муборизаҳои шадиди қувваҳои иртиқоии дохилию берунӣ истехком меёфт, тарбияи рӯшанфикрони насли аввал ва ҷавон душвориҳо дошт.

Возеҳ аст, ки дар ин давра танқиди адабию адабиётшиносҷ ягон мақолаи ҷиддии тафсирию масъалагузор ва рисолаҳои назаррас ба майдон наомадааст. Ин ҳолат сабабҳои воқеҷ дошт. Махсусан набудани нашрияҳо ва қатъ гардидани ҷопи маҷаллаи “Шӯълаи инқилоб” /1919-1921/ барои чанд муддат хомӯш гардидани адабиёт ва танқиду адабиётшиносҷӣ боис гашт. Вале ин вазъиятро таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Тоҷикистон ислоҳ кард.

Ҷустуҷӯҳои ҷиддӣю пайваста барои муайян кардани принципу усулҳои бадеии инъикоси воқеият ва инсон, ки ба тақозои низоми нав ва ҳадафҳои он ба вуқӯъ омада буд, хусусиятҳои нақди ин солҳо ва баъдро муайян мекунад. Муҳаққиқон иҷодиёти аксар нависандагонро, ки аз ҷиҳати ақида ва эътиқод ба воқеаҳои сиёсӣю иҷтимоӣю замон хилофи яқдигаранд, ба тадқиқ гирифтаанд. Ёамин ҳодиса доираи масъалаҳо ва рӯҳи ҳақиқатҳои нақди адабии тоҷикро муайян мекунад.

Шайх Озарӣ аз мутафаккирони дақиқназари таърихи адаби мост. Муҳимтарин асаре, ки ӯ боқӣ монда ва назари интиқодӣю ёро ифода мекунад, “Ҷавохир-ул-асрор” мебошад. Аз ин китоб мо назари Шайхро ба шеър, анвои он, хоса ғазал дармеёбем. Ҳамчунин доир ба сабки иҷоди шоирон аз ҷумла Камол мулоҳизоти ҷолиб баён кардааст.

Назари Шайх дар ин китоб ба анвои шеър нисбат ба гузаштагонаш ҷомеъ аст. Барои намуна ин ҷо мулоҳизаи ёро доир ба ғазал иқтибос мекунам. Шайх

менависад: “... аз чинси чавоҳири фунуни шеърӣя ҳеч риштае латифтару чавҳаре шарифтар аз риштаи чавҳари ҳазал нест, ки ҳама самараи аъмол ва мақомоту аҳвол ва натиҷаи ишқу муҳаббат бо маъшуқ ва муварраси асрори фироқу висол аст. Ўсиле, ки чамени фунуни ашъор аст ва тоифаи мутағаззилон булбулони гулзор ва тўтиёни шакаристони аҳли гуфторанд.

Шеър:

Аз фунуни шеър фанни бехтарин омад ғазал,

Чун накўрўён, ки дар сурат беҳанд аз чинсу инс.

Ҳамчунон ки ин фанни шариф аз фунуни сухан пуршеваву фитнагар ва дилрабою ғамзудой аст, ишқварзону соҳибони ин хирфа ҳама азизулвучуд ва оламгару шахрошўб ва турфатабъу танассучгўй ва адимулмислу нодират-уттавр бошанд, мисли афзалулмуттааххири шайх камоли Хўчандӣ қуддуса сирроҳу, ки билоназири мутақаддам ва мутаахири худ аст ва лафзану маънан ин хирфаро ба камоли худ расонидааст ва чунончи ҳақ ин тавр аст, ки доди нозукиву латофат ва хаёл буда, бо вучуди шароифи авқоту латоифи хилвот, ки шайхулвақт ва фаридульаср буд”.

Чунон ки аз таърихи рушди адаб медонем, дар замони Камол ғазал ба иртифоъи инкишоф расида буд. Бузургтарин падидаи ин аҳд девони Ҳофиз буд. Як зумра шоироне чун Ҳочуи Кирмонӣ, Салмони Соваҷӣ, Имоди Фақеҳ, Носири Бухорой, Ассори Табрезӣ. Мақрибӣ, Хаёлий ғазали ноб мегуфтанд. Вале Камол беш аз ҳама ба Саъдӣ ва Ҳофиз мутаваҷҷеҳ будааст. Шайх Озарӣ ин ҳодисаро таъбир карда, аз ҷумла менависад” “ғазалгўй ва ғазалхонӣ хоси машраби Мовароуннаҳр аст, ки латофату зарофат ва такаллуф дар калом ва ҳусни табиат чун сурат бар таъби мардуми он диёр ғолиб аст, чунончи лаъл андар Бадахшону дур аз Баҳрайн ва ақиқ аз Яман аст”. Шояд ба ҳамин далел аст, ки Шайх Озарӣ дар бораи Камол бо муҳаббати хос сухан мегўяд. Вай дар “Чавоҳир-ул-асрор” нозуқиҳои ашъори Камолро мўшикофона санчида, махсусан ба ташбеҳсозиҳои ў иътибор дода, вайро “адимулмислу нодиратуттавр” меномад. Яке аз он байтҳо, ки Шайх зикр мекунад, ин аст:

Он ду абрўи муқаввас ду камонанд баланд,

Ки ба сад қарн чунин турфа камон натвон сохт.

/Аълохон Афсаҳзод. ӯзалҳои тари риндона. Садои Шарк, 1996, № 9-12, с.81/.

Ақидаҳои интиқодии Камол дар боби шеър дар саҳифаҳои девони ӯ парешон аст. Моҳияти назари Камолро ба шеър, қабл аз ҳама, андешаҳои ӯ доир ба шеърро ифода мекунад. Аз ин лиҳоз баётеро аз як қасидаи ӯ меоварем, ки сифати шеъри худи ӯст:

Чун кӯҳи Хучанд омад ин шеър,
Бообу баландному маҳкам.

Аз ин байт бармеояд, ки Камол шеъри “бообу баландному маҳкам”-ро меписандидааст. Аз ҳамин мавқеъ вай арзиши навиштаҳояш ва манзалати худаширо хуб шинохта будааст:

Ба лутфи табъ мардуми Шероз аз Камол,
Бовар намекунам, ки гӯям: хучандиям.

Ва ё:

Гар начӯянд ба сад қарн наёбанд Камол,
Булбуле чун ту ғазалхон ба чаманҳои Хучанд.

Дар ҷои дигар Камол бо ифтихори тамои мегӯяд:

Табъи ту Камол кимӣест,
К-аз вай сухани ту ҳамчу зар шуд.
Девони ту дӣ яке ҳамехонд,
Дидам, ки даҳон-ш пуршакор шуд.
Аз ғояти лутфу обдорӣ
Ўосид суханат шуниду тар шуд.

Камол дар қитъае ба сабки иҷодиаи ишора мекунад:

Чу девони Камол афтад ба дастат.
Навис аз шеъри ӯ, чандон ки хоҳӣ.
Хаёлотӣ ғарибу лутфи ҳарфаш,
Агар хоҳӣ, ки дарёбӣ камоҳӣ.

Зи ҳар лафзаш равон мағзар чу хома,

Ба ҳар ҳарфе фурӯ рав чун сиёҳӣ.

Шеър барои Камол чизи муқаддам ва “фунуни шеърро фанни беҳтарин” аст. Аз ҳамин мавқеъ вай ба гузаштагонаш эҳтироми хос дорад. “Тарзи Ҳасан”-ро иқроф ва лутфи Ҳофизро меписандад. Иҷоди шеъри “бообу баландном” ба назари ӯ саҳл нест. Беш аз ин вай дар шеър маъниро муқаддам медонад. Тазйинкориҳои беҳударо намписандад:

Сухан ҳаргиз тару рангин нагардад,

Ба заркорию чадвалҳои рангин.

Дар мақоми дигар аз шеъри Ҳофиз ҳимоят ҷуста, шеъри худро бар иҷоди Имод тарҷеҳ мекунад:

Маро ҳаст аксар ғазал ҳафт байт,

Чу гуфтори Салмон нарафта зиёд.

Ки Ҳофиз ҳамехонадаш дар Ироқ,

Буланду равон ҳамчу сабъи шидод.

Ба бунёд ҳар ҳафт чун осмон

К-аз ин чинс байте надорад Имод.

Ба ҳамин далел Абдурахмони Қомӣ дар “Баҳористон” менигорад, ки “вай бар латофати сухан ва диққати маъонӣ ба мартабаест, ки беш аз он мутасаввир нест” /”Баҳористон, Д. 1966, с.107/.

Ҳазрати Қомӣ Ҳофизро “Лисонулғайб ва тарҷумонуласрор” гуфтааст ва дар шарҳи ин ҳарфи хеш меафзояд: “басо асрори ғайбия ва маъонии ҳақиқа, дар қисвати сурат ва либоси маҷоз намуда” /Аз “Нафаҳот-ул-унс”-и Қомӣ. Дурдонаҳои наср, Душанбе, 1991, с.31/.

“Лисонулғайб” сифати шеъри Ҳофиз аст. Ва ҳуди Ҳофизии малакутӣ низ шеърро ваҳйи илоҳӣ медонад. Бо ҳамин далел Ҳофиз манзалати шеъри хешро бисёр хуб шинохта ва ба он арҷ додааст:

Зи шеъри Ҳофизии Шероз мегӯянд мераксанд.

Сияҳчашмони кашмирию туркони Самарқандӣ.

Ва ё:

Ироку Порс гирифтї ба шеъри хуш Ҳофиз.

Биё, ки навбати Бағдоду вақти Табрес аст.

Ҳофиз арчи суханашро шинохта, бо ин арзиш ва мақоми суханро таъйин мекунад. Вале ҳар гуна шеър писанди Ҳофиз нест. Ў ошкоро бо Имди Фақеҳ инод мекунад, ки ин на аз рӯи хусумату нотавонбинист, балки ин чо ў муддаъии далер ва бо далел аст. Ў чое, ки шеъри хуш аст, сухани ба арзиш аст, сар мегузорад. Аз ҳамин мавқеъ Саъдиро меписандад, “тарзи сухани Хочуро” иътироф мекунад, Салмонро низ ба кадр медонад.

Ва таъкид мекунад:

На ҳар к-ў нақши назме зад, каломаш дилпазир уфтод.

Тазаври турфа мегирам, ки чолокаст шоҳинам.

Агар бовар намедорӣ. рав аз суратгари Чин пурс,

Ки Монӣ нусха мехоҳад зи нӯги килки мушкинам.

Ин чо назари сухансанҷии Ҳофиз ошкор аст. Ин суханро шоире мегӯяд, ки худ тазарфи турфа мегирад ва чолок аст шоҳинаш. Ва Мониро нусхабардори килки хеш мешиносад. Ҳофиз ба ин маънӣ дар шеър ҳунарро хостор аст. Ба назари ў ҳар ки метавонад назм кунад, вале кам шоирест, ки дар “мақоми ҳайрат” шеър гӯяд.

Шеъри Ҳофиз ду рӯ дорад, яке зоҳир дигар ботин. Ва аксар дар рӯзгори мо зоҳири шеъри Ҳофиз мавриди тавачҷӯҳ буда, ки худи Ҳофиз ҳеч инро нахостааст. Ҳатто муҳаққиқини рӯзгори мо аз Ҳофизии малакутӣ “худношинос”-у “дахрӣ” сохтанд. Ҳофизро аз маслаки “риндӣ” берун оварданд ва ҳар чомае, ки хостанд, ба тани вай пӯшонданд. Шояд аз ҳамин тарс Ҳофиз гуфта буд.

Зи шеъри дилкаши Ҳофиз касе шавад огоҳ,

Ки лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад.

Яъне ҳар касе ки “лутфи табъу сухан гуфтани дарӣ донад” ба қадри шеъри шоир метавонад расад. Аз ин лиҳоз шеъру шоирӣ низ барои Ҳофиз кори содда нест. Шеъру шоирӣ аз “ақлу фаҳму дониш” фароҳам меояд.

Ба ақлу фаҳму дониш доди сухан тавон дод,

Чун чамъ шуд маъонӣ, гӯёи баён тавон дод.

Ҳофиз шеъри худро “байтулғазали маърифат” медонад ва аз ин фазилати иҷодаш ифтихор дорад:

Шеъри Ҳофиз ҳама байтулғазали маърифат аст.

Офарин бар нафаси дилкашу таъби суханаш.

Ва азамати шеъри Ҳофиз буд, ки муддаиёни дасткўтоҳ ба ўву шеъраш ғинодкорӣ мекарданд. Сангро баста сагро ҷониби ў сар меоданд. Ҳофиз фақат бо тири шеър муддаиёнашро саркўб карда ва дар ин мақом назари интиқодии хешро ба шеъру шоирӣ баён кардааст. Чунон ки ў мефармояд:

Ҳасад чӣ мебарӣ, эй сустана, бар Ҳофиз?

Қабули хотиру лутфи сухан худодод аст.

Чунон ки равшан ба назар мерасад, миёни ин ду байт тафовути ҷиддие нест, ҳам дар тарзи ифода ва ҳам баёни маънӣ. Фақат ба ифодаи Шиблии Нўъмонӣ “тавзеҳ ва таълили кушудани дил дар байти Салмон лафзан ва маънан зиёда равшан аст”. /Шиблии Нўъмонӣ. Шеър-ул-ачам, ҷ.2. Техрон 1327, с.198/.

Дар мақоми қаробати осори Салмону Ҳофиз Шиблӣ таъкид мекунад, ки “рӯи ғазалҳои Салмон ҳам ғазалҳои зиёде мавҷуданд. ки дар онҳо низ ин қадар таворуд вучуд дорад. ки барои хонанда байни ин ду калом иштибоҳ шуда. наметавонад онҳоро аз ҳам тамиз бидиҳад”. /Шаблии Нўъмонӣ, ҳамон ҷо, с.185/.

Яке аз сабабҳои ҳамоҳангӣ ва шабоҳати бемисли ашъори ин ду шоири бузургро Тақии Тафаззулӣ дар қаробати сабки шоирии онон мебинад, ки бешак, мулоҳизаи саҳеҳ аст: “Вале бештар аз ҳама,-таъкид мекунад ў,-сабки ғазалсароии Салмон наздик ба сабки Ҳофиз аст, ба ин тартиб, ки дар ғазалиёти Салмон ба баъзе истилоҳот ва таркибот бармехўрем, ки онҳоро дар девони Ҳоҷа Ҳофиз низ меёбем. Ба ин тафовут, ки Ҳоҷа Ҳофиз он истилоҳот ва таркиботро ба ҳадди камоли лутфи лафзу маънӣ расонидааст”. /Муқаддимаи девони Салмони Совачӣ, Техрон, 1336, саҳ. 27/. Ва Рашиди Ёсамӣ низ қоил аст, ки “...алфозу ҷумалот ва истилоҳоте. ки Ҳофиз ба дараҷаи камол расонидааст, дар ашъори Салмон низ дида мешавад, чунон ки гоҳе шахсе тасаввур мекунад ба мутолиаи девони Ҳофиз машқул аст” /Рашиди Ёсамӣ. Татаббўъ ва интиқод ва аҳвол ва ашъори Салмони Совачӣ, бидуни соли нашр, саҳ. 107/.

Он чи баён шуд, чунин маънӣ надорад, ки мартабаи шеъри ин ду бузургвор якест. Ин чо мақсад ошкор сохтани назари Ҳофиз ба шеъри Салмон ва муносибати сареҳи ин ду шоир буд. Дар асл мақоми шеъри Салмону Ҳофиз хос ва мутафовит аст.

Дар асл ба суоле, “ки нутки Ҳофиз беҳ, ё фасоҳати Салмон?” ҷавоб хеле барвақт расида ва ин посух ба номи мустафори Рӯҳи Аттор мансуб аст.

Рӯҳи Аттор нахуст Салмонро ҳам “ба баҳр мумтоз” мешиносад ва ҳам “ба лафзи дилкашу маънии бикру шеъри равон”. Дигар “таровати алфози ҷазли Ҳофиз”-ро “ки шуд балоғати ӯ рашки чашмаи хайвон” дар баёни шаккарбори ӯ мебинад. Ва мегӯяд:

Яке ба гулшани назм аст савсани озод,

Яке ба боғи латоиф чу лолаи Нӯъмон.

Яке мувофиқи табъи латиф ҳамчун ақл.

Яке муносиби ҷисми шариф ҳамчун ҷон.

Ҳазор руҳ фидои дами чу Искои ин,

Ҳазор ҷони киромӣ нисори гуфтаи он /Браун. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ.

Тарҷума ва ҳавошӣ ба қалами Алиасғар Ҳикмат, Техрон, 1327, с.318-319/.

Чунон ки ишора рафт, худи Ҳофиз иқрор аст, ки “дорад ғазали Ҳофиз тарзи суханми Ҳочу”. Ва чӣ Ҳофизро ба ин хулоса водошта? Қабл аз ҳама латофати “хоссаи ғазалиёти Ҳочу” ва маҳз ба ҳамин вачҳ “Ҳоча Ҳофиз ба ихтиёри сабки ӯ дар каломи хеш ишора менамояд” /Браун. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. Техрон, 1327. саҳ. 261/. Ин фазилати шеъри Ҳочуро ханӯз дар замони зиндагиаш Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар “Таърихи гузида” ёдрас карда, таъкид мекунад, ки “Ҳочуи Кирмонӣ шеъри некӯ дорад...” /Таърихи гузида. Ландан. 1910, саҳ. 818/. Давлатшоҳи Самарқандӣ низ “фазли сабки” Ҳочуро зикр карда, менависад, ки “соҳиби фазл ва хушгӯӣ аст ва сухани фозилон ва бузургон дар фасоҳат ва балоғат беназир медоранд ва ӯро нахлбанди шуаро меноманд...” /Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро”. Нашри Браун. Лондон. 1901, саҳ. 249/. Дар “Тазкираи майхона” низ дар бораи Ҳочу омадааст: “Суханваре беназир ва нуктапарваре дилпазир аст, манзумоти он сипехри сарири нуктадонӣ ва

воридоти он маснаднишини маҳфили суҳандонӣ. Аксар рангин ва матин воқеъ шуда ва муосирони саромади он ягонаи замон ёро нахлбанди шуаро гуфтаанд ва баъд аз ӯ низ ҳар замон ин хитобат бар ӯ мусаллам доштаанд”. /Тазкираи Майхона. Техрон. 1340. саҳ. 75/.

Сифати “нахлбандии шуаро” ба ӯ бе вачҳ нест. Воқеан ҳам ғазалиёти ӯ ба қавли Саид Нафисӣ “ ба сабкест миёни сабки Саъдӣ ва Ҳофиз, чунон ки метавон гуфт сабки Ҳофиз аз он чо берун омадааст”.

Чунин мулоҳизаи Муҳаммад Муин, ки Ҳофиз бисёре аз ғазалиёти Ҳочуро “дар маънӣ ва сабк ва мазмуну вазн татаббӯъ фармудааст ва худро дар ғазал аз мутобеъони ӯ донад” низ бо далел аст.

Асри XV дар таърихи афкори адабӣ ва интиқодии тоҷик давраи камол аст. Маҳз дар ҳамин аҳд нуктаи назарҳо оид ба осори бадеӣ ба иртифоӣ чамбаст мерасанд ва ин давраро дар таърихи нақд низ хеле муҳим ва сермаҳмул бояд шинохт. Ду шахсияти тавоноӣ ин аҳд Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ аз саромадони улуми адабии ин давраанд.

Ҳусайн Воизи Кошифӣ ҳамзамони Ҷомиву Навоӣ буд ва миёни ишон дӯстиву рафоқати шоиста низ барқарор будааст. Навоӣ дар “Маҷолис-ун-навоис” дар бораи мақому манзалати Ҳусайн Воиз менависад: “Мавлоно Ҳусайн Воиз Кошифӣ таҳаллус мекунад ва аз вилояти Сабзавор аст. Муддати бист сол аст, ки дар шаҳри Ҳирот мутавагин аст. Мавлоно бағоят зўфунун ва пуркор воқеъ шуда ва кам фанне бошад, ки ёро дар он дахле набошад. Ҳусайн ваъз ва иншо ва нучум, ки ҳаққи ёст ва дар ҳар яке аз ин корҳои машҳур ва мутаайин вуқуфи тамоме дорад ва аз мусаннифоташ яке “Ҷавоҳир-ут-тафсир” аст, ки ба сад ҷузъ наздик аст” /Навоӣ “Маҷолис-ун-навоис”, Техрон. 1340, саҳ. 206/. Ва Хондамир низ дар “Ҳабиб-ус-сияр” меоварад. ки “Воиз дар илми нучум ва иншо бемисли замони худ буд ва дар соири улум низ амсолу ақрон даъвобарорӣ менамуд. Бо овози хушу савти дилкаш ба амри вазъу насиҳат мепардохт...” /Хондамир “Ҳабиб-ус-сияр”, ҷ. III, ҷузъи 3, саҳ. 341/. Аз осори Ҳусайн Воиз муҳимтарин таълифоти ӯ “тафсири бадеӣ Ҳусайнӣ “Футуватномаи Султонӣ”, “Тафсири захровин”, “Рисолаи Ҳотамия”, “Бадоеъ ул-афкор ва саноеъ-ул-

ашъор”, “Луби лубоби маснавӣ”-ю “Ахлоқи Мӯҳсинӣ”. “Анвори Сухайлӣ”, “Мавоҳиб-ул-зуҳал”, “Лавомеч-ул-қамар”. “Махзан-ул-иншо” то мо расидаанд.

Муҳимтарин назариёти Ёусайн Воиз доир ба шеър ва саноеи шеърӣ дар рисолаи пурмуҳтавои ӯ “Бадоеъ-ул-афкор” гирд омадаст. Дар ин рисола муҳаққиқ доир ба шеър ва моҳияту ағрози он мулоҳизоти ҷолибе баён дошааст, ки дар қиёси андешаҳои Родуёнӣ, Тӯсӣ ва Шамси Қайс тоза ва комил аст. Агар Ибни Сино, Шамси Қайс, Насириддини Тӯсӣ ва дигарон шеърро танҳо аз лиҳози “каломи мавзуну муқафо”, “мавзуну мухайял” будан тафовут дода бошанд, Хусайн Воиз онро “каломи мураттаби маънавӣ, мавзуну мутақаррар, мутасовии муштабеҳ-ул-охир” ва “мухайяли мавзун, муқаффо ма-ал-қасд” шинохтааст.

Дар рисолаи зикршуда муаллиф ҳангоми зикри саноеи шеърӣ ҳусн ва кубҳи шеърро дар истифодаи саноеъ ошкор сохта, аюби шеъри шуароро дар ин боб нишон медиҳад.

Мулоҳизоти ӯ доир ба иҷоди бадеӣ, дар рисолаҳои дигари ӯ низ ба назар мерасад. Аз ҷумла андешаи ӯ доир ба мадҳу маддоҳон, ки дар “Футуватномаи Султонӣ” омадааст, аз назари суҳансанҷӣ арзише дорад.

Ӯ ба мадҳгӯён мартабаи баланд медиҳад ва сабаби зуҳури ин навъи суҳанро ба “муҳаббати аҳли байт” вобаста медонад. ки ба назари ӯ “ҳар одамро лозим аст”. Зеро “касе ки касеро дӯст медорад, мебояд, ки доим зикри ӯ кунад ва ба ситоиши ӯ машғул шавад” /Хусайн Воизи Кошифӣ. Футуватномаи Султонӣ, Душанбе, 1991, с.96/. Муҳимтарин нукта дар назариёти ӯ оид ба мадҳ ин аст, ки мадҳро ба назари ӯ “аз барои Қаразу ҷазо нахонанд”. Беш аз ин “дар мадҳ ба таърифу ғулув напардозанд”. Дар ин нукта ӯ бо Шамси Қайс, ки мадҳро фароҳури ҳоли мамдӯҳ медонист, дар уручи андеша бо ҳам мерасанд.

Чунон ки ишора рафт, дуввумин шахсияте, ки дар садаи XV дар таърихи адаби форсии тоҷикӣ хидмати шоён кардааст, Амир Бурҳониддин Атоулло Маҳмуди Бадеӣ мебошад. “Бадоеъ-ус-саноеъ”-ро аз муҳимтарин таълифоти Атоулло шинохтаанд. Хондамир ва Бобур ӯро соҳиби “Рисолаи қофия” низ донистаанд. Илова ба ин Атоулло ҳунари шоирӣ низ дошта, бо таҳаллуси Ато, Атой, Атоулло шеърҳо низ гуфтааст ва дар рисолаҳои зикршуда ӯ шеърҳояшро

иктибос кардааст.

Вале муҳимтарин таълифоти ӯ дар боби шеър ва нақди он ҳамоно “Бадоеъ-ус-саноеъ” аст ва Навоӣ гуфтааст, ки “маълум нест, ки дар ин фан ҳаргиз касе ба ин андоза китобе ҷомеъ ва муфид таълиф карда тавонад.” Аз рӯи мушоҳидаву муқоиса дар “панҷ карни пасин китобе ба дараҷаи “Бадоеъ-ус-саноеъ” ба майдон наомадааст. /Атоулло Маҳмуди Бадеӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ, Душанбе, 1974, сах.4. Минбаъд “Бадоеъ...” зикр мешавад.

Воқеан ҳам ин китоб арзиши фаровони интиқодӣ ва назарӣ дорад. Атоулло дар муқаддимаи китоб майли хешро дар шинохти муҳассаноти шеър таъкид карда, худро “бандаи маъбудӣ маънӣ” мешиносад ва дар сабаби таълими рисола овардааст, ки “дар бидояти ҳол ва замони фароғатбол ин каминаро бит-табъ майли тамом ба назми матбуъ ва каломи маснӯъ мебуд, ба он фан ишқол менамуд” /”Бадоеъ...”, сах. 3/. Вале ин шуғли ӯро воқеияти рӯзгор халалпазир месозад ва “бо мурури андак фурсатева замоне ва убури андак вақтеву овоне ба сабаби балои иртиқоби вофеъ, баъзе васавасаҳо ва ибтилои лавозими тадриси мадрасаҳо асли он майл мунъалам ва бинои он шуғл мунҳидам шуд, ҷунончи солҳо мегузашт, ки хотир гирди ин кор намегашт ва баъзе авроқ, ки дар он боб навишта ва тартиб дода буд, зарравор дар завоёи байти насими абтару парешон ва аз гарду ғубори беиътиборӣ бо хок баробару яксон шуда бад” /”Бадоеъ...”, сах. 3/.

Баъдтар бо таблиғи Алишер Навоӣ ба таълифи китоб давом мекунад ва дар сифати Навоӣ мувашшаҳе низ дорад, ки бо матлаи

Амони халқи ҷаҳону ҷаҳони фазлу ҳунар,

Мадори давлату мулку низоми миллату дин.-

оғоз мешавад.

“Бадоеъ-ус-саноеъ” муштамил аз муқаддима ва се боб буда, дар муқаддима муаллиф роҷеъ ба “усули илми арӯз” баҳс ба миён меорад ва зикри баҳрҳои арӯзии мекунад, ки хоси шеъри аҷаму араб ва ҳамчунин муштарак будаанд.

Дар боби аввал ӯ шаст санъати бадеии лафзиро шарҳ медиҳад. Боби дуюм, ба ифодаи ӯ санъати дуюм “Дар баёни муҳассаноти маънавия” ном дошта,

моҳияти шасту панҷ саноеъи маънавиро баён мекунад. Боби сеюм “Дар муҳассаноти лафзия ва маънавия” унвон дошта, дар тафсири бисту ду санъати муштаракӣ лафзиву маънавист.

Чунон ки аз мундариҷа бармеояд, Атоулло дар таърихи улуми бадеъ аввал касест, ки саноеъро ба гурӯҳҳо тақсимбандӣ карда, онҳоро ба лафзиву маънавий ҷудо кардааст. Чунин тарзи тақсимбандӣ дар асарҳои моқабли ӯ, монанди “Тарҷумон-ул-балоғат”-и Муҳаммад ибни Родуёнӣ, “Ҳадоиқ-ус-сеҳр”-и Рашидаддини Ватвот, “Ал-мӯъҷам фи маъйири ашъор-ил-Аҷам”-и Шамси Қайси Рой ба назар намерасад.

“Бадоеъ-ус-саноеъ” бо хусусияти илмиву тадқиқотӣ ва махсусан ҷанбаи нақдиаш аз асарҳое, ки қаблан дар улуми сегона таълиф шудаанд, тафовут дорад. Ҳангоми интиқод ва ё баҳсу мунозираҳо муаллиф қаблан бо асноду далелҳои дақиқ сару қор дорад. Атоулло қабл аз шарҳи комили ин ё он санъат нишонаҳои асосии онро ёдрас мекунад. Масалан, дар тафсири санъати тарсеъ менависад: “Тарсеъ-ба қавли аксари фусаҳои араб иборат аст аз он ки чун ду бахши каломро-хоҳ назму хоҳ наср мулоҳиза кунанд, ҳар лафзе аз ҳар бахш мусовӣ бошад бо лафзе, ки муқобили ӯст аз бахше дигар дар вазн ва мувофиқ бошад бо ӯ дар ҳарфи охирин ё мутақориб бошад. Ва баъзе аз ишон тақорубро низ шарт накардаанд”. “Бадоеъ...”, саҳ. 217/. Ин назари ӯ куллист, вале ҷои дигар чун ҳадаф адабиёти Аҷам аст, мегӯяд, ки “аммо пеши шуарои Аҷам мувофиқати алфоз дар ҳарфи охирин шарт аст. Ва мурод ба “ҳарфи охирин”-ҳарфи равист ва он чи ба манзалаи ӯст аз наср” /Бадоеъ..., саҳ. 217/. Зайли намуна байте меорад:

Зи рӯяш мунфаъил гулҳо фитода бўстон дарҳам,

Ба кӯяш муттасил дилҳо кушода дӯстон хуррам.

Далели дигаре гувоҳи завқи салими муаллифи “Бадоеъ-ус-саноеъ” аст, ки вай ҳангоми нақли навъи дигари тарсеъ меоварад. Ва менависад, ки “агар риоят кунанд, ки алфоз дар ҳаракоту сукуноат низ мувофиқ бошанд, дар ғояти латоғат бошад, чунон ки байт:

Ба ҷафои рақиб додам тан,

Ба вафои ҳабиб шодам ман” /”Бадоеъ-ус-саноеъ...” саҳ. 217/.

Дар боби истифода аз санъати тарсеъ вай ибтикороти шуароро тафсир мекунад, писанд ё нописандидаи онро ошкор месозад. Ҳамчунон ки байте аз Рӯдакӣ меовард;

Кас фиристод ба сар-андар иёр маро,

Ки: “Макун ёд ба шеър-андар бисёр маро”.

Ва таъкид мекунад, ки “мебояд донист, ки аз такрори робитаҳои мутлақо дар назму наср боке на... Ва инро арбоби ин фан аз қабилӣ тарсеъ доштаанд ва аз ихтилофе дар вазн, ки ба чихати қофия бошад ҳам, боке нест...” /”Бадоеъ...” с. 218/.

Атолулло Маҳмуди Ҳусайнӣ дар баёни санъатҳои бадеӣ ва анвои он муфассал сухан ронда, ҳусну кубҳи онҳоро ҳангоми истифодаи шуаро нишон медиҳад. Масалан, ҳангоми тавсифи сачъ ва навъҳои он зерӣ сарлавҳаи “Ҷоида” сачъҳои сараву сақатро чудо кардааст. Аз ҷумла, “шароити ҳусни сачъ ҷаҳор аст” мегӯяд ва нақл мекунад, ки “аввал он ки муфрадоти алфозаш писандида бувад; дуҷум он ки таркибаш зоҳир-ул-маънӣ ва маҳкаму хушоянда бошад; сеҷум он ки лафз тобеъи маънӣ бошад, на акс; ҷаҳорум он ки маъонии фикраҳо муқаррар набошад”; “ҳадди ӯ /сачъ/ аз ду лафз аст ва ҳар фикрае то даҳ лафз”; “алфоз ҳарчанд камтар ҳусни сачъ бештар” /”аъло маротиби сачъ аз ҳайсиати тасовӣ ва тафовути фикраҳо он аст, ки фикраҳо баробар бошанд”; “бинои сачъ бар сукуни иъҷоз аст”, “сачъ дар калом монанди хол аст бар рӯи маҳбуб. пас агар бисёр бошад, ҳусну латоғатро мебарад”. Ин ҳама гувоҳи соҳиби завқи дарроқи наққодӣ будани донишманд аст.

Назари Атоулло ба адабиёт дар ниҳояти вусъатнокӣ аст. Далели ин он аст, ки ҳангоми шарҳи таҷнис понздаҳ навъи онро бо бисту ҳафт истилоҳи муҳталиф, тақрир мекунад. Ӯол он ки дар “Ӯадоиқ-ус-сеҳр”-и Ватвот фақат ҳафт навъи ин санъат тафсир шудааст.

Дар ду баҳсе, ки дар хотимаи “Бадоеъ-ус-саноеъ” меояд ва баҳси аввал ба ду қисмат мешавад, муаллиф дар боби “уюби роҷеъа ба лафз ва дигаре роҷеъа ба маънӣ” даҳ айби лафзиро /Танофур, ғароиб, муҳолифи қиёс, заъфи таълиф таъкиди лафзӣ, тақрор, ихлол, таслим, таҷниб ва тағйир/ баён медорад. Нахуст ӯ

айби лафзиро нишон дода, сипас мисол мезанад: “Таслия он аст, ки дар назм лафзе оранд, ки мўхтоҷ бошанд ба он, ки кам кунанд, то вазн дуруст бошад. Ва кам кардани он чиз миёни шуаро шоеъ набошад”. Баъд байте аз Мансури Мантиқӣ меоварад:

Боз гирам зи ту, чунон ки надодам,
Сабр кунам сабру харчи бодободам.

Дар тафсири ин мулоҳизаи Атоулло метавон афзуд, ки дар лафзи “бозгирам” харфи “йо” сабук талаффуз карда шавад, ҳол он ки ин муҳолифи табиати харфи мазкур мебошад. Баъд ӯ истилоҳи “Таслим”-ро шарҳ дода, меафзояд, ки “Таслим дар луғат раҳна кардан аст ва ваҷҳи тасмия зоҳир аст”.

Дар қисми дуюми “Баҳси аввал” Атоулло “уюби роҷеъия ба маънӣ”-ро шарҳ меҳад ва даҳ навъи машҳури онро нақл мекунад: шаъй. таноқис, имтиноъ, муҳолифи урф, қалб-ул-маънӣ, такаллуф-ул-қофия, насх /интиҳол/, масх /и ғорат/, салх /илмом/ ва нақл. Дар шарҳи “имтиноъ” меоварад, ки “он аст, ки дар мадҳ ё дуъо ё ғайри он чандон муҳолиға кунанд, ки ба ҳаде расад, ки ақл онро маҳол шуморад, чунонки яке аз удабо гуфтааст, байт:

Ба тир чашми нобино сапеда пок бардорад,
Ки не дида биёзорад, на нобино хабар дорад.

Ва Аллома гуфта, ки “мумтанеъ он аст, ки мавҷуд нашавад, аммо мумкин бошад тасаввури он, чунон ки гўянд:

То абад бош довари даврон!

Ва пеши банда ин аст, ки ин вақте аз қабилӣ аюб аст, ки мурод маънии ҳақиқии он бошад. Аммо агар онро киноят доранд ва камол дар амре. мисли хубии тир андохтан дар мисоли аввал. ва ба умри дароз бо давлат будан-дар мисоли сонӣ - айб нест. Ва чӣ гуна айб бошад? Ҳол он ки дар ашъори фусаҳои араб ва шуарои аҷам, ки ҳама кас ишонро мусаллам медоранд. аз ин қабил бисёру бешумор ҳаст. Ҳар кас татабуъ карда бошад. донанд ва ҳар кас татаббуъ накарда бошад, гў: татаббуъ кун. Ва агар абноӣ замон бар сабили муқобира ва инод сухани фақирро қабул накунад, гў: мекунад! Ки маро рӯи сухан чуз ба аҳли инсоф нест...” /”Бадоеъ...”, сах. 221/.

Дар назарияи шеършиносӣ ва нақди Атоулло таносуби лафзу маънӣ мақоми хос дорад. Ў ҳамбастагии лафзро бо маънӣ таъкид карда. маъниро ба лафз тасаллут медиҳад. Мулоҳизоти ў доир ба анвои шеъри пешини мо низ ҷолиб ва омӯзанда аст.

Дар “Баҳси дуҷум”-и хотимаи асар, ки онро метавон чун фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ таъбир кард, муаллиф “Дар баёни маъонии баъзе алфози мутадовила миёни шуаро, ки мўҳтоҷ ба баён аст” мулоҳизоти судманде баён доштааст. Дар ин қисмат истилоҳоти зиёди адабиётро, аз қабилӣ ташбиб, насиб, ғазал, мусарраъ, муздавач, муқаффо, мучаннаъ, таҷаммеъ, буйт-ул-қасида, матбўъ, мутақаллаф, хасӣ, ҷазолат, салосат, иртиҳол ва сахли мумтанеъ тафсир мекунад.

Усули шарҳи истилоҳотро дар таърихи адаби форсӣ нахустин бор Рашиддадини Ватвот дар “Ҳадоиқ-ус-сеҳр” таҷриба кард ва Шамси Қайс дар “Ал-мўъҷам...” онро тавсиъа бахшид. Атоулло дар ин ҷода аз гузаштагонаш пеш гузаштааст, яъне тафсири ў комилтару дақиқтар буда. аз лиҳози миқдори луғат низ бартарӣ бар ўст.

Ҷиҳати он ки ҳарфамон бо далел бошад, истилоҳи “матбўъ”-ро ба назари Атоулло қазоват мекунем. “Матбўъ,-менависад ў,-шеъреро гўянд, ки бинои он бар вазни мақбули тибоӣ салима ва қофияи дуруст ниҳода бошад ва алфози он хушояндаву мушхур-ул-истеъмол бошад” ва таркиби он дарҳам, баставу латиф бошад; ва маъонии он мақбул бошаду забонзадаи мардум нашуда бошад” ва ҳар чи аз саноеъ дар он ба кор бурда бошанд, бар вачҳе камол бошад; ва дар фаҳми калому ҳусни адо ба воситаи он қусуре падида нашуда бошад; ва аз ҳарфу алфози зоида ва тағйири алфоз, ки қудамо ба ҷиҳати шеър зоид доштаанд, муарро бошад, монанди ин байти ҳазрати худованди корӣ, байт:

Оташин лаъле, ки тоҷ хусравонро зевар аст,

Ахгаре баҳри хаёли хом пухтан дар сар аст.

Ва аксари абёти ин қасида ҳамчунин воқеъ шуда” /”Бадоеъ... с.222/.

Тафсири луғат и истилоҳ аз ҷониби Атоулло пурвусъат буда, назари сареъ ва сареҳи ўро доир ба мавқеи сухан, устуворӣ ва таносуби лафзу маънӣ собит

мекунад. Дар ин замина барои он ки ҳарфи бодалел гуфта бошем, шарҳи истилоҳи салисро ҳам аз ҷониби Рашидиддини Ватвот ва ҳам Атоулло месанҷем:

Нахуст Ватвот нақд мекунад: “Салосат нарм ва мункод шудан бошад ва шуаро шеъри салис шеъри равоне матбӯъро хонанд ва гуфтаанд. Ва офати ҷазолат таассуф аст ва офати салосат ракокат:” /”Ўақоиқ-ус-сеҳр”, саҳ. 222/.

Тафсири Атоулло Маҳмуди Ҳусайнӣ ин аст: “Салосат он аст, ки алфози шеър нозук бошад таркиби он равону хушоянда, чунон ки дар Ғазалҳои ҳазрати устоди хуҷастафари Ҷомӣ ва Амир Шоҳӣ воқеъ шуда. Ва тариқи ғазалу маснавий ва қитъаи касиру рубоӣ ин аст. Ва он шеърро, ки алфозу таркиби он нозуку равон ва хушоянда бошад, салис мегӯянд. Ва гуфтаанд, ки офати салосат ракокат аст. Ва “салосат” дар луғат нарм шудан аст ва ваҷҳи тасмия зоҳир аст” /”Бадоеъ...”, саҳ. 222/.

Тафсири Атоулло анбориш набуда, балки тозагии назар ва завқи сареху қариҳаи олимии ӯро собит мекунад.

Бо нашардошти мероси адабиву илмии садаи понздаҳ метавон хулоса кард, ки равияи назарии нақд дар ин аҳд ташаккул ёфта, ҳамчун шакли хоси ифодаи афкори адабиёт мавқеи устувор ёфт. Вале бо вучуди ташаккули он миёни ақидаи уламо дар шинохти аркони арӯз, зиҳфоти он, қофия ва аносири он муҳолифати назар дар миён аст, ки ин масъала ва сабабҳои онро бояд муайян кард.

МАҚОМИ ҶОМӢ. Афкори интиқодии Ҷомӣ дар таърихи нақди тоҷик, хоса то асри XV ва ҳатто баъди он низ мақоми хос дорад. Ин гуна афкори ӯро мо ҳам дар рисолаҳои ҷудоғона ва ҳам дар осори бадеии ӯ дучор меоем, ки аз назари вузъат ва моҳият беназиранд. Дар ин гуна арзёбиҳо Ҷомӣ аввал қадам шеър ва моҳияти онро муайян мекунад.

Мулоҳизоти Ҷомӣ дар таърифи шеър аз назари ҳукамо маншаъ мегирад. Дар ин боб ӯ дар муқаддимаи равзаи ҳафтуми “Баҳористон” мегӯяд: “Шеър дар урфи қудамои ҳукамо каломест муаллиф аз муқаддимоти мухайяла, яъне аз шаъни он бошад, ки дар ҳаёли сомеъ андозад маъниеро, ки мучиби иқбол бошад бар чизе ё иъроз аз чизе, хоҳ фи-нафсиҳи содиқ бошад ва хоҳ не ва хоҳ сомеъ эътиқоди сидқ дошта бошад ё не. Чунон ки гӯянд: ҳамр лаълест музоб ё ёкутест

сайёл...” /Ҷомӣ. Баҳористон, Истамбул, 1285, саҳ. 72/.

Ин мулоҳизаи Ҷомӣ тақрири нисбатан комили андешаҳои ҳукамои гузашта оид ба шеър аст. Андешаи Ҷомӣ дар ин таъриф ба мулоҳизоти Насириддини Тўсӣ хеле наздик аст. Вале дар ин таъриф мулоҳизоти Ҷомӣ оиди фазилати аслии шеър равшантар аст. “Муқаддамоти мухайяла” дар тафсири Ҷомӣ иборат аст аз сухани образнок. Чунон чи дар ҳамин таъриф ӯ майро /хамр/ ба лаъли гудохташуда /”Лаълест музоб”/ ва ё ёқути моеъ /”Ёқутест” сайёл”/ монанд мекунад ва ҳолатеро ба хонанда талқин мекунад, ки аз воқеият дур нест.

Андешаи Ҷомӣ дар дар ин боб аз назарияи Арасту сарчашма мегирад ва ба ақидаи Тўсиву Шамси Қайс бисёр наздик аст. Ҷомӣ низ монанди пешгузаштагонаш қофияро аз аносирӣ муҳимми шеър медонад. Вале муҳимтарин фазилати шеър ба назари ӯ мухайял будани он аст. Танҳо аз ҳамин мавқеъ вай миёни “каломи мавзун” ва “каломи мухайял” /сухани образнок/ фарқ мениҳад ва ҷое, ки ба нақди амалӣ даст мезанад, ашъори шуароро низ аз ҳамин дидгоҳ баррасӣ мекунад.

Дар ин боб Ҷомӣ аввал ақидаи ҳукамои гузаштаро баён медорад, сипас тафовути андешаи “мутааххирини ҳукамо”-ро тафсир мекунад, ки аз назари таърихияти инкишофи афкори танқидӣ хеле муҳим аст.

Ҷомӣ баъдтар назари хоси хешро оид ба шеър ва агрози он баён мекунад ва ба сухан мақоми арҷманд медиҳад. Дар назари ӯ “ҳеч шоҳид чу сухан мавзун нест”. -Хоса вақте ки “пай бурдани дил” “сабр аз ӯ саъбу тасаллӯ мушкил” /Баҳористон, с.72/. Ва шеър ба назари ӯ он вақт дилпазир мешавад, ки “аз вазн ба бар хилъати ноз кунад”, “аз қофия домон-ш тироз”. Беш аз ин шеърро шароити дигаре низ ҳаст. Яъне “по ба халҳоли радиф орояд” ва “бар ҷабин холи ҳаёл афзояд”:

Рух зи ташбеҳ диҳад чилва чу моҳ,
Бубарад ақли сад афтода зи роҳ.
Мӯ ба тачнис зи ҳам бишқофад,
Холи аз фарқ ду гесӯ бофад,
Лаб зи тарсеъ гухаррез кунад,

Зулфи мушкин гуҳаровез кунад.
Чашм аз ихом кунад чашмакзан,
Фитна дар анчумани ваҳмфикан.
Ба сари чехра ниҳад зулфи маҷоз,
Шавад аз парда ҳақиқатпардоз. /”Баҳористон”, с. 72/.

Чунон ки ба назар мерасад. Қомӣ тахайюл ва бадеиётро дар шеър тавҷам мебинад ва аз ҳамин мавқеъ миёни шеъри асил ва “сухани шеърғуна” фарқ мегузорад.

Қомӣ ба сухан арҷ медиҳад, онро “моддаи шеър” /Насириддини Тўсӣ/ медонад. Аз ҳамин мавқеъ дар достони “Ўафт авранг”, дар муқаддимаи девонҳояш, дар Ғазалиёту қитъаоташ суханро ситоиш мекунад. Ба назари ӯ сухан “самараи шачараи офариниш, балки шачараи самараи донишу биниш” аст:

Сухан з-осмонҳо фуруд омадаст,
Ба иқлими ҷонҳо фуруд омадаст.

Беш аз ин ӯ рисолати суханро дар он мебинад, ки “ба сухан зангҳо зудуда шавад, ба сухан бандҳо кушуда шавад”. Ва ё “бас гиреҳ к-афтад аз замона ба қор, ки намояд кушоданаш душвор”, аз сухан кушода шавад. Дар ин боб ӯ ба сухани мавзун арҷ медиҳад. /”Сухан мояи сеҳру афсун бувад. Ба таҳсис вақте ки мавзун бувад/. Дар ҳамин равиш ӯ сухани мавзун дилпазирро “осоиши ҷон” мешиносад ва ашъори каммоёро “қоҳиши дил” меҳисобад. Дар ин боб дар дафтари дуввуми “Силсилат-уз-заҳаб” овардааст:

Шеър чӣ бувад?-Навои мурғи хирад,
Шеър чӣ бувад?-мисоли мулки абад.
Мешавад қадри мурғ аз ӯ равшан,
Ки ба гулхан дар аст ё гулшан.

Қомӣ шеъреро меписандад, ки аз лиҳози мазмун “маҳкам” ва шаклан “дақиқу латиф” бошад. Маҳз ин гуна шеър метавонад ҷаҳон гирад:

Ғар бувад лафзу маънияш бо ҳам,
Ин дақиқу латифу он маҳкам.
Ситти ӯ роҳи осмон гирад,

Номи шоир ҳама чаҳон гирад.
В-ар бувад аз табиати торик,
Маънии ў касифу лафз ракик,
Наравад аз бурути ў боло,
Пеши ришаш бимонад он коло.

Ва Ҷомӣ шеъреро меписандад, ки “чу чашмасори зулол аз укуди лал молломол” бошад. Нашавад оби ў ҳичоби гуҳар, балки гардад зи об тозаву тар. На чун он чашмаи гилолуда, ки дар ў қаъри об нанмуда, натавонӣ дар ў гуҳар чустан, бал к-аз ў даст боядат шустан. Лафзи ў тира маъниаш торик. раҳ ба маънӣ зи лафзи ў борик, то ба фикрат дарун наранҷонӣ, нақунӣ фаҳми он ба осонӣ.”

Ҷомӣ шеъри соддаи зеборо меписандад ва ин маъниро ҳам дар “Баҳористон” ва ҳам осори дигараш ба такрор таъкид мекунад. Ин маъниро дар “Сабҳат-ул-аброр” тавсиъа баҳшида, таъкид мекунад, агар бошадаш. “Лафз чаҳонгаштаву маънӣ-Қариб. лек на бегона зи фаҳми лабиб.” Беш аз ин вай қофияи муқаррарро дар шеър аз кўтоҳиҳои ҳунари шоир мешуморад, вазни “сабуксанг”-ро қабул дорад, шеъри мутақаллифноро низ хуш надорад. Дар санъат риояти иътидолро аз суннатҳои шоирӣ медонад. Аз ин хотир “шоҳиди парварда ба сад иззу ноз беш ба машшота надорад ниёз”.

Дар баъзе мавридҳо мулоҳизоти Ҷомӣ оид ба шеър дар шакли дастур баён мешавад, ки арзиши амалӣ касб мекунад. Дар ин ҳол ў аз онҳое интиқод ба миён меорад, ки бўқаламуне беш нестанд:

Айбҷўй ҳунари худ кардӣ,
Айб нодида - яке сад кардӣ.
Гоҳ бар рост кашӣ хатти газоф,
Гоҳ бар вазн занӣ таъни зиҳоф.
Гоҳ бар қофия, к-он маълул аст,
Гоҳ бар лафз. ки номақбул аст.
Гоҳ нобурда сўи маънӣ пай,
Хурда гирӣ зи таассуб бар вай.

Чун ту аз назми маъонӣ дурӣ,
З-ин қабил ҳар чи кунӣ, маъзурӣ.

Чунон ки дидем, Қомӣ “нақди бемояро” зоҳирнамоии маҳз медонад, ки ин ақида арзиши амалӣ дорад. Қолиби тавачҷӯҳ ин аст, ки газофағӯиро намеписандад. Дар ин мавқеъ вай чонибдори шеъри “дурусту рост” аст. Яъне дар қасида арҷ медиҳад. Усули шинохти ӯ ба Шамси Қайс, ки шеъри “фароҳури ҳол”-ро афзал мешумурд, шабеҳ аст.

Ба санъат суҳанро, ки ростӣ,
Чӣ ҳосил, чу холист аз ростӣ?!

Аз ҳамин пояи тафаккур шоиронро, ки “зи тори тамаъу пуди лоф” “бар қадди ҳар сифла” “хулабофӣ” мекунад, саҳт коҳиш мекунад. Ӯ тарафдор аст, ки шоири шеъри рост “лаимонро кариму сафехонро ҳалим” гӯяд. Ҳамчунин “оноро, ки шакли алифро нашиносад зи дол”, сазо нест, ки “орифи оғозу азалу воқифи анҷому абад” донанд.

Дар замони Қомӣ бисёр шоирони тамаъкор рисолати воқеии шеърро нодида мегирифтанд. Манзалати қудсии шеърро паст карда, суҳанро ҳор медоштанд. Шеър барои ишон воситаи зиндагӣ буд, “қасидаи шукр”-и ишон ҷуз хоҳиши нафсонӣ чизе надошт. Агар Рӯдакӣ аз шукӯҳу ҷалоли Сомониён “Қасидаи шукр” /ҳазойирӣ/ гуфта бошад, муосирони Қомӣ “ҳар сафеху ҳар лаим”-ро ба курсии иззат менишонданд, ки сазои онон набуд. Қомиро ин амал саҳт дилшикаста карда буд. Ин ҳодиса сабаб шуд, ки ӯ нисбат ба шеърӯ шоирӣ ҳисси ошкорои бадбинӣ пайдо кунад. Ин ҳирфаро мазаммат мекунад ва ҳатто ба фарзандаш насиҳат мекунад, ки ба шеърӯ шоирӣ дил набандад.

Қомӣ дами гуфтугӯ чу фуру банд дигар,
Дил шефтаи хаёл мапсанд дигар.
Дар шеър мадеҳ умри гаронмоя ба бод,
Ангор сияҳ шавад варақ чанд дигар.

Дар мақолоти бистуми “Тӯҳфат-ул-афкор” ҳангоми насиҳати фарзанди худ илқо мекунад, ки ба шеър шуғл наварзад ва умри хеш вақфи илм созад.

Меҳнати ин кор ба худ раҳ мадеҳ,

Ранчкашй дар талаби илм бех.

Ишорае рафт, ки сабаби нафрати Ҷомӣ ба шеърӯ шоирӣ воқеияти ҳаёти адабии замони шоир аст. Аслан шеър барои Ҷомӣ “надиму касбу дониш маъшук” буд ва “дафтар дафу килк най, сиёҳй - бода”. Худи Ҷомӣ сабаби тайғири назарро ба шеърӯ шоирӣ хеле возеҳ шарҳ медиҳад. Ба назари ӯ “шеър дар нафси хештан бад нест” ва “пеши аҳли дин ин сухан рад нест”. Вале ин ҳама нафрати ӯро сабаб “хиссати шуракост” ва ҳама ранчи ӯ “зи шарри ишон хост”. Зеро ӯ хуб медонист, ки пеш аз ӯ “фозилони шеършиор касб кардӣ фазоили бисёр. Будӣ ораста ба фазлу хунар, будӣ озода аз фузулу сияр”. Вале дар замони Ҷомӣ ӯ иқрор аст, ки аз чунин шоирон “чӯз фасона намонд, чӯз сухан дар миёна намонд”. Ба суоли “Кист шоир кунун?” Ҷомӣ бо навмедӣ посух медиҳад: шоир мудбире беш нест, ки надонад зи чаҳл “хир” аз “бир”. Накунад фарқ шеърро зи шаъир, роҳати хулдро зи ранчи саир. Жож хояд, зарофат ангорад, чунин арза гӯяд - латифа пиндорад”. Маҳз ба ваҷҳи чунин “хиссату ибром шеър мазмум” гашту “шоирон бадном”.

Аз ин бармеояд, ки Ҷомӣ аз шеър, аз сухан, ки онро осмонӣ мешинохт нафрат накардааст, балки аз шоироне, ки “шеърро мзмум” кардаанд, ҳазар мекунад. Тири интиқоди ӯ маҳз ба сӯи ҳамин гуна “шоирони шеърбоф” равона шудааст. Дар ғазалу қитъаоташ, дар рисолаҳову дostonҳояш аҳ ишон бо нафрат ёд мекунад, шеършонро мазаммат мекунад, хунарашонро залил мешиносад. Дар ин боб ҳаҷвияҳое низ гуфта. Махсусан дар “Баҳористон” доир ба ин масъала назари ӯ равшан аст.

Аз хунук шеъри хеш як мисраъ,
Гар кунӣ нақш бар дари дӯзах.
Аз чаҳаннам барад ҳарорати нор,
Дар ҳамин оварад бурудати ях.

Ва ё

Ҳамегуфтӣ ба даъвйди, ки “бошад
Ба пеши шеъри азбам ангубин ҳеч”.
Зи ҳар чо чамъ кардӣ чанд байте,

Ба девонат набинам ғайр аз ин ҳеч.
Агар ҳар як ба ҷои худ равад боз,
Ба ҷуз коғаз намонад бар замин ҳеч.

/Баҳористон, с. 69-70/.

Ин қитъаро шоир аз забони Соҳиб Аббод дар “Баҳористон” нақл мекунад. Чун шоиртароше пеши ӯ шеър меоварад, ки “ҳар байт аз девоне ва ҳар маънӣ зодаи табъи суҳандоне”. Соҳиб инро мушоҳида мекунад ва мегӯяд: “аз барои мо аҷаб қатори шутур овардааст, ки агар касе маҳорашон бидушоӣ, ҳар як ба галаи дигар гирояд”. /Баҳористон, с. 70/. Дар ин баён назари Ҷомӣ ба сиркот низ ошкор аст.

Дар “Баҳорисон”, хоса дар равзаи ҳафтум назари Ҷомӣ оид ба шеър, аносири он ва шоирони мухталиф таҳлиливу пурмоӣ аст. Равзаи ҳафтум аз муқаддима ва қисмати асосӣ иборат аст. Дар муқаддима дар бораи шеър, анвоъ ва аносири он баҳс мекунад, ки дар ҷавб аз ин боб ишора рафт. Ҷомӣ ӯ дар бораи шоирон бодалел ва ифодагари назари интиқодии ӯст. Вай аз устод Рӯдакӣ то Алишер Навоӣ доир ба сиву нӯҳ нафар шоирони саршинос маълумот меоварад. Аз маълумоти Ҷомӣ ва намунаи ашъоре, ки ӯ меоварад, назари ӯ ба шеъри шоири мавсуф ва ҳатто /гоҳе/ зиндагии ӯ ошкор аст. Ҷомӣ намуна ахбори ӯро дар бораи Анварӣ нақл мекунам. Ҷомӣ меоварад, ки “ Анварӣ... ҳақиме комил ва фасеҳе фовил буд, хусни шеър ва лутфи назм шаммаест аз улувви ҳоли ӯ ва холест аз ҷамоли ӯ. Суҳанони ӯ машҳур аст ва девони ӯ мастур. Аз латоифи ашъори вай як қитъа, ки мушъир аст ба насихати шуаро...” ва қитъаеро, ки бо байти

Дӣ маро шоираке гуфт: “ғазал мегӯӣ?”

Гуфтам: “аз мадҳу ҳичо даст биафшондам ҳам”.-

оҚоз мешавад. иқтибос мекунад. /Баҳористон. с. 81-82/.

Аз ин баёни Ҷомӣ бармеояд, ки дар асри XV девони Анварӣ, “мастур ва машҳур” будааст. Ва ҳатто аз ин қитъа бармеояд, ки Анварӣ аз “мадҳу ҳичо”, ки тӯшаи умри ӯ буд, дилгир шуда ва даст кашидааст. Ин маълумоти Ҷомӣ мухтасар бошад ҳам дар сарчашмаҳои дигар ба ҷашм намерасад.

Дар бораи шеъри Салмони Соваҷӣ сухан ронда, Қомӣ оид ба ду китоби маснавии вай хабар медиҳад: “...вайро ду китоби маснавист: яке, Қамшеду Хуршед” ва дар он чандон такаллуф кардааст, ки онро аз чошнӣ берун бурдааст ва дигар “Фироқнома” ва он китобе бадеъ ва назме латиф аст” /Баҳористон, с.88-89/.

Назари Қомӣ ба асноди таърихӣ дақиқ аст. Масалан, ҳамзамони ӯ Давлатшоҳ дар “Тазкират-уш-шуаро” маълумоти носаҳеҳро дар бораи “ба қалами Низоми Ганҷавӣ тааллуқ доштани достони “Вис ва Ромин” меоварад. Вале маълумоти Қомӣ дар ин боб саҳеҳ аст: “Фаҳрии Қурҷонӣ аз амосил ва афозили рӯзгор аст мизони камол ва диққати шеъри вай китоби “Вис ва Ромин” аст ва он дар ин рӯзгор маҳзур ва ноёб” /Баҳористон, саҳ. 86/. Қомӣ ин ҷо саҳви Давлатшоҳро ислоҳ карда, фазилати достони “Вис ва Ромин”-ро таъин мекунад.

Маълумоти Қомӣ дар бораи шоирон хеле мӯъҷаз бошад ҳам, арзиши зиёди интиқодӣ дорад. Арзиши назари Қомӣ дар он аст, ки вай махсусиятҳои ашъори ин ё он шоирро аз рӯи мушоҳидаи худ баён мекунад, ки арзиши фаровон дорад. Масалан, вай дар бораи Ҳасани Дехлавӣ чунон меоварад: “Вайро дар ғазал тариқи хос аст, аксар қофияҳои танг ва радифҳои Қариб ва баҳрҳои хушоянда, ки асли шеър, хоса дар ғазал мулоҳизаи инҳост, ихтиёр кардааст. Лочарам, аз иҷтимоӣ инҳо шеъри вайро ҳолате ҳосил омадааст, ки агарчи ба ҳасби назар осон менамояд, аммо дар гуфтан душвор аст ва лиҳозо ашъори вайро “саҳли мумтанеъ” гуфтаанд” /Баҳористон, саҳ. 90-91/. Дар ин тақрир Қомӣ нахуст тариқати Ҳасанро дар шоирӣ муайян мекунад, сониян, фазилати шеъри ӯ, камоли сухани ӯро ёдрас мекунад, ки гувоҳи равиши хоси Қомӣ дар нақди шеър аст. Маълумоти вай дар бораи Салмони Соваҷӣ низ ҷолиби диққат аст: “Салмони Соваҷӣ шоире фасеҳ ва сухангузоре балеғ аст, дар салосати иборот ва диққати истиборот беназир афтодааст. Дар ҷавоби устодон қасоид дорад ва баъзе аз асл хубтар ва баъзе фурӯтар ва баъзе баробар. Ва вайро маъонии хоса бисёр аст ва бисёр аз маонии устодонро. ба таҳсис Камол Исмоил дар ашъори худ ирод карда ва чун он дар сурат хубтар ва услуб марғубтар воқеъ шуда, маҳалли таъин ва маломат нест” /Баҳористон, с.85/.

Дар ин баён назари интиқодии Қомӣ ба шеъри Салмон равшан аст. Яъне ў тамаюли писандида ва ҳатто хоси хешро баён доштааст, ки барои омӯзиши осори Салмон кӯмаки амалӣ хоҳад расонд.

Қои дигар Қомӣ оид ба Алишер Навоӣ мулоҳизоти ҷолиб ва интиқодии хешро баён мекунад. Ў менигорад, ки “ва агарчи вайро /Навоиро-Қ.Ў./ ба ҳасаби табиат вусъати қобилияти ҳар ду навъи шеър - туркӣ ва форсӣ муяссар аст, аммо майли табъи валӣ ба туркӣ аз форсӣ бештар аст ва азалиёти вай ба он забон аз понздаҳ ҳазор /байт/ зиёдат хоҳад буд. Маснавияте, ки дар муқобили “Ҳамса”-и Низомӣ вуқуф ёфта, ба сӣ ҳазор /байт/ наздик ва ҳамоно, ки ба он забон беш аз вай ва беш аз вай касе шеър нагуфтааст ва гавҳари нам насуфта. Ва аз ҷумлаи ашъори форсии вай аст қасидае. ки дар ҷавоби қасидаи Хусрави Дехлавӣ. ки мусаммот ба “Дарёи аброр”, воқеъ ва муштамил аст бар бисёре аз маъонии дақиқа ва ҳаёлоти латифа ва матлааш ин аст. Матлаъ:

Оташин лаъле, ки тоҷи хусравонро зевар аст,

Ахгаре баҳри ҳаёли хом пухтан дар сар аст: /Баҳористон, саҳ.93/.

Ба шеъри Бисотии Самарқандӣ низ назари интиқодӣ дорад. аз ҷумла мегӯяд, ки “шеъри вай ҳолӣ аз латофате нест, аммо, аз фазоилии муктасаба бисёр оӣ будааст, чунонки аз ашъори вай зоҳир аст”. /Ҳамон ҷо, саҳ. 91/.

Усули дигари интиқоди Қомӣ дар қиёси осори ду шоир зоҳир мешавад. Чунончи Қомӣ доир ба осори Ҳофиз сухан гуфта, шеъри ўро муқоиса бо осори Низомӣ арзёбӣ мекунад. “Аксар ашъори вай /Ҳофиз - Қ.Ҳ./,-менигорад Қомӣ,-латиф ва матбуъ аст ва баъзе қариб ба сарҳадди эъҷоз. ғазалиёти вай нисбат ба ғазалиёти дигарон дар салосат ва равонӣ ҳукми қасоиди Заҳир дорад нисбат ба қасоиди дигарон. Салиқаи шеъри вай наздик аст ба салиқаи Низомии Қуҳистонӣ. Аммо дар шеъри Низомӣ Қассу самин бисёр аст бар хилофи шеъри вай /яъне шеъри Ҳофиз-Қ.Ў./ ва чун дар ашъори вай асари тақаллуф зоҳир нест, вайро “лисоннулқайб” лақаб кардаанд” /Баҳористон, саҳ. 90/.

Дар ин баён Қомӣ фазилати шеъри Ҳофизро таъкид карда, онро аз лиҳози сабк ба шеъри Низомӣ муқоиса мекунад. Дар айни замон камбудихои шеъри Низомиро сареҳан нишон медиҳад.

Мулоҳизоти интиқодии ў дар бораи Хусрави Дехлавӣ низ ҷолиби диққат аст. Ў менависад, ки Хусрав “дар шеър мутафаннин аст ва қасида ва Ғазал ва маснавиро варзида ва ҳамаро ба камол расонида ва татаббӯи Хоқонӣ мекунад. Ўрчанд дар қасида бар вай нарасида, аммо ғазалро аз вай гузаронида. ғазалҳои вай мақбули ҳама кас афтодааст. “Ҳамса”-и Низомиро кас беҳ аз вай ҷавоб накарда, барои он маснавиҳои дигар дорад, ҳама маснӯъ ва матбӯъ” /Баҳористон, сах. 88/.

Ҷомӣ аз шахсиятҳои, ки ба шеъри асил ихлоси тамоми дорад. Аз ҳамин мавқеъ вай ҳам ба мутақаддимин ва ҳам ба мутааххирини шуаро бо назари эҳтиром менигарад. Ва бо ин шеъри онҳоро нақди сарех мекунад. Андешаҳои ў оид ба шеъри Хоқонӣ, Низомӣ, Хусрав ва Ҳасани Дехлавӣ чунин мавқеияти ўро собит месозад.

Вай ҳангоми тақрири вазни шеър ба шеъри Хусрав аз ҳамин лиҳоз баҳо медиҳад. мениград, ки “маснавии ҷаҳорум-”Сабҳат-ул-аброр” аст вазни он низ аз музоҳифоти рамали мусаддас аст: фоилотъун. фоилотун. фаълан. Ва устодон бар ин вазн маснавий нагуфтаанд, магар Хусрави Дехлавӣ, ки дар китоби “Нӯҳ сипехр” бар ин вазн чанд байте гуфтааст ва ин вазн бағоят латиф ва матбӯъ аст” /Ҳафт авранг. сах. 501/.

Доираи ақоиди интиқодии Ҷомӣ воқиян ҳам васеъ аст ва бешак, дар таърихи нақди тоҷик мақоми хос дорад.

Нақди адабии ин давраро вобаста ба муҳимтарин ҳаводиси рӯзгор ба маҳалаҳои нақди маорифпарварон, нақди марҳалаи ҷадидия; нақди марҳааи инқори суннатҳо ва мерос; нақди давраи бозгашт ва бозёфт ва марҳалаи нақди асил қисмат кардан саҳеҳ аст.

Назорат саволлари:

1. Доир ба пайдоиш ва ташаккули афкори интиқодӣ то давраи ислом маълумот диҳед.

2. Оиди хусусиятҳои асосии нақди адабии форсу тоҷики асримиёнагии маълумот диҳед.
3. Воситаҳои асосии ифодаи афкори адабии танқидӣ дар давраи асри миёнагӣ.
4. Доир ба афкори адабии Ибни Сино маълумот диҳед.
5. «Ал-мўъҷам» ва масъалаҳои нақди адабӣ ва адабиётшиносии форсу тоҷик.
6. Доир ба афкори адабии Фаробӣ маълумот диҳед
7. Афкори адабиётшиносии Ҷомӣ

Адабиёт:

1. Э.А.С.Т. чилди 3. С.И.Э.М.Т. Душанбе. 2004 сах.170.
2. Табаров.С.Ш. Дастури таълимӣ доир ба назарияи танқиди адабӣ. қ 1-2 Душанбе 1980-1883.
3. Табаров.С.Ш. Асосҳои назарияи танқиди адабӣ. Душанбе. 1999.
4. Лукянов. Г. Методологические проблемы художественной критики. Москва 1980.
5. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садии XX. Душанбе. «Маориф» 1999. Чилид сеюм.
6. Худойберганов Н. Расулов А. Ўзбек совет адабий танқидчилиги.Тошкент «Ўқитувчи»1990 .9-51.
7. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006.
8. Ҳамроев Ч. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри XX). Тошкент:- «Фан», 2006.
9. Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
10. История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров. Москва: «Высшая школа» 2002. ст.7-20.
- 11.Мунтахаби «Тарҷумон-ул –балоға» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»: Душанбе : Дониш-1987.
- 12.Ҷомӣ А. Баҳористон.Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах.102-125.)
- 13.Унсурулмаолии Кайковус. Насихатнома. Душанбе:Ирфон,1968. (Боби сиву панҷум. сахс 106-110)

- 14.Шамс. Қайси Розй.Ал мўъзам. Душанбе: Адиб,1991.
- 15.Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003. сах.31-60
- 16.Ашъори ҳамасрони Рӯдакй.- Нашр. Дав. Точ. –Сталинобод: 1958.
- 17 С.Саъдиев. Шеъри матбӯъ ва маснӯъ дар асри ХУ1. Гулчини мақолот. Самарқанд 2007.

IV. МАТЕРИАЛҲОИ МАШҒУЛОТИ АМАЛИЙ

Машғулоти амалии 1. Нақди адабӣ дар Юнони қадим. (4-соат)

Мақсади машғулот: Принципҳои асосии афкори интиқодии юнониён қадимро аз худ намудан.

Мақсади кор: Аз худ намудани афкори адабиётшиносӣ ва танқидии файласуфони Юнони Қадим

Гузоришоти масъала: Афлотун ва афкори интиқодии ӯ. Арасту ва мавқеи ӯ дар инкишофи афкори интиқодӣ. Шаклгирии илми нақд дар Юнони қадим. Нақди шеър аз назари файласуфони Юнон.

Намуна барои иҷро намудани кор

Аз шунавандагон ҳаллу фасл ва кушода додани афкори адабӣ интиқодии Афлотун, Арасту ва дигар файласуфони Юнони қадим ба миён гузошта мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Принципҳои асосии афкори интиқодии юнониён.
2. Афлотун ва афкори интиқодии ӯ.
3. Арасту ва мавқеи ӯ дар инкишофи афкори интиқодӣ.
4. Шаклгирии илми нақд дар Юнони қадим.
5. Нақди шеър аз назари файласуфони Юнон.

Адабиёт:

1. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006. 9-25.
2. Ҳамроев Ч. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри XX). Тошкент:- «Фан», 2006.
3. Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
4. История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров. Москва: «Высшая школа» 2002. ст.7-20.

5. Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003.
6. Кадканӣ. Дуктур Муҳаммадризо Шафей. – Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон, 1550х.

Сайтҳои интернет:

<http://www.skachatreferat.ru/>

tg.wikipedia.org>Абдурахмон Чомӣ

<http://yandex.ru/Адабиёти+тоҷик&clid>

<http://dic.academic.ru/>

<http://ru.wikipedia.org/wiki/модернизм...>

Машиғулотӣ амалии 2. Танқиди адабии тоҷик дар асрҳои 1X- X111 (4-соат).

Мақсади машғулот: Муаммоҳои асосии илми нақд дар асрҳои 1X-X111 мавриди баррасӣ қарор меёбад.

Мақсади кор: Чанбаи назарӣ ва амалии нақди адабии тоҷик дар асрҳои 1X-X111 ва моҳияти онҳо омӯзонида мешавад.

Гузоришоти масъала: Афкори назарӣ адабӣ ва танқидию илмии Рӯдакӣ, Сино, Форобӣ, Берунӣ, Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, Шамс қайс, Родуёӣ, Ватвот ва арзиши илмии онҳо.

Намуна барои иҷро намудани кор

Аз шунавандагон ҳаллу фасл ва кушода додани афкори адабӣ интиқодии Рӯдакӣ, Сино, Форобӣ, Берунӣ, Фирдавсӣ, Асадии Тӯсӣ, Шамс қайс, Родуёӣ, Ватвот ва арзиши илмии онҳо ба миён гузошта мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Муаммоҳои асосии илми нақд дар ин давра.

2. Чанбаи назарӣ ва амалии нақди адабии тоҷик дар ин марҳила ва моҳияти он.
3. Афкори назарию адабӣ ва танқидию илмии Сино.
4. Афкори назарию адабӣ ва танқидию илмии Форобӣ.
5. Афкори назарию адабӣ ва танқидию илмии Шамс қайс
6. Афкори назарию адабӣ ва танқидию илмии Родуёӣ,
7. “Ҳадоиқ сеҳр”-и Ватвот ва арзиши илмии онҳо.

Адабиёт:

1. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006. 9-25.
2. Ҳамроев Ч. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри XX). Тошкент:- «Фан», 2006.
3. Шукуров М. Пахлуҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.
4. История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров. Москва: «Высшая школа» 2002. ст.7-20.
5. Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003.
6. Кадкаӣ. Дуктур Муҳаммадризо Шафей. – Сувари хаёл дар шеъри форсӣ. – Техрон, 1550 х.

Сайтҳои интернет:

<http://www.skachatreferat.ru/>

tg.wikipedia.org>Абдурахмон Чомӣ

<http://yandex.ru/Адабиёти+тоҷик&clid>

<http://dic.academic.ru/>

<http://ru.wikipedia.org/wiki/модернизм...>

Машғулотӣ амалии 3. Нақди адабии тоҷик дар асрҳои XIУ-ХУ дар Мовароуннаҳру Хуросон (4-соат)

Мақсади машғулот: Муаммоҳои асосии илми нақд ва адабиётшиносӣ дар

асрҳои *XIU-XU* таҳлил карда мешавад.

Мақсади кор: Чанбаи назарӣ ва амалии нақди адабии тоҷик дар асрҳои *XIU-XU* ва моҳияти онҳо омӯзонида мешавад.

Гузоришоти масъала: Афкори назарию адабӣ ва танқидию илмии Ҷомӣ, Навоӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва арзиши илмии онҳо.

Намуна барои иҷро намудани кор

Аз шунавандагон ҳаллу фасл ва кушода додани афкори адабӣ интиқодии Саъдӣ, Камол, Ҳофиз, Ҷомӣ, Навоӣ, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, Ҳусайн Воизи Кошифӣ ва арзиши илмии онҳо ба миён гузошта мешавад.

Саволҳои назоратӣ

1. Ҳофизии Шерозӣ ва афкори танқидии ӯ.
2. Саъдии Шерозӣ ва ташаккули илми нақд.
3. Абдурахмони Ҷомӣ ва ташаккули нақди адабии тоҷик.
4. Мутаносибияти афкори илмӣ ва интиқодии Ҷомӣ, Навоӣ, Бобур, Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ бобати шакл ва мазмуни осори бадеӣ ва анвои адабӣ.
5. Моҳияти нақди завқӣ ва фаннӣ
6. Мавқеи тазкираҳои асрҳои *XU* дар омӯзиши таърихи адабиёти форс-тоҷик

Адабиёт:

1. Ҳамроев Ч. Таърихи танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 2006.
2. Ҳамроев Ч. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри *XX*). Тошкент:- «Фан», 2006.
3. Ҷомӣ А. Баҳористон. Душанбе: Адиб, 1997. (Боби ҳафтум. сах.102-125.)
4. Шамс. Қайси Розӣ. Ал мўъзам. Душанбе: Адиб, 1991.
5. Бобокалонова Ч. Назаре ба таърихи танқиди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон, 2003. сах.31-60

Сайтҳои интернет:

<http://www.skachatreferat.ru/>

tg.wikipedia.org>Абдурахмони Чомӣ

<http://yandex.ru/Адабиёти+точик&clid>

<http://dic.academic.ru/>

<http://ru.wikipedia.org/wiki/модернизм...>

Машқи якум

Савол: Мавзӯи баҳси нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ қабл аз ҳама муайян кардани моҳият ва арзиши осори ҳунараӣ, шинохти неку бад ва сараву сақати онҳо аст. Моҳияти онро бо воситаи ягон асари бадеӣ нишон диҳед?

Ҷавоб: Мавзӯи баҳси он метавонад асари ба тозагӣ таълифшуда, силсилаи асарҳои нав, марҳилаҳои эҷодиёти адибони ҷудогона, ҳамчунин муҳимтарин хусусиятҳои мундариҷавию ғоявӣ, мавзӯиву услубии адабиёти давр қарор гирад. Дар ин замина нақд хусусияти ғавраӣ дорад ва ҳар асаре, ки эҷод шудааст, баррасӣ карда, сари вақт неку бади онро муайян мекунад.

Масалан, асари тозаҷоди Сорбон “Баргзор”, ки имрӯзҳо дар адабиёти муосири тоҷик маъруфит пайдо карда истодааст, аз ҷониби мунаққид таҳлилу баррасӣ гардида, муҳимтарин хусусиятҳои мундариҷавию ғоявӣ, мавзӯиву услубии асар таҳлил мегардад ва мавқеи асар дар адабиёти тоҷик нишон дода, роҳҳои саҳеҳи инкишофи эҷодиёти нависанда ва рушду тавсия бахшидани завқи зебошиносӣ ва такомули мафкураи эҷодкорро нишон медиҳад. Муҳаққик метавонад ба жанрҳои тақриз, мақола, мубоҳиса рӯй оварда ҳусну кубҳи асарро нишон диҳад. Ногуфта намонад, ки мунаққиди тақризнавис, дар назди ҷомеа, адиб ва худ рисолати сареъи инсонӣ ва касбӣ дорад. Аз ин мавқеъ масъалаи муносибати муаллифу муқарриз ба миён меояд, ки зиёда муъим аст. Аввалан муқарриз нақдикатеро бояд шиносад, ки адабиёт, хоса қазоват дар бораи он кори хусусӣ нест. Дар ин равиш вай бояд аъкоми хоси ахлоқии ҳешро дар муносибат

бо эҷодкор муайян созад, ки асоси онро муносибати софдилона ва беғараз ташкил мединад. Одобӣ баён, махсусан ӯангоми ошкор сохтани камбудии асар мавқеи хос дорад. ӯама гуна худсарӣ, ӯавобаландӣ, бедалел эродгирӣ, бузургманишии кадрӣ суҳан ва мавқеияти муқарризо паст мезанад.

Маҷқи дуҷм

Савол: Вобаста ба мақом ва арзиши нақди адабӣ суоле пеш меояд, ки зоҳиран оддӣ ва бечо менамояд, вале барои дарёфти ҳадафҳои нақд ба кадрӣ ҳол кўмак мекунад. Суол чунин аст: нақди адабӣ илм аст ё ҳунар (санъат)?

Ҷавоб: Дар таърихи афкори адабӣ ба ин суол ҷавобҳои мухталиф додаанд. Нависандаи озар Анор ба ин суол чунин ҷавоб гуфта: “...танқид аз илм дида ба санъат наздиктар аст”. Бисёр нависандагон доир ба нақд чунин ақида доранд. Вале назари олими рус В.Перцов дар ин ҳусус саҳеҳ аст. Ў мегўяд, ки “нақд, қабл аз ҳама, илм аст. Вале барои он ки дар ин кор комёб шавед, санъати наққодиро доништан лозим аст. Ин санъат душвор буда, торафт мушкилтар шуда истодааст”.

Дар ин баён нуқтаи муҳим ин аст, ки нақд ҳам илм аст ва ҳам ҳунар. Воқеан, нақд, нахуст як шўъбаи илми адабиётшиносӣ. Сониян, фақат амали комилан илмӣ бунёди зеҳнии нақдро қавӣ сохта метавонад ва ин усул бояд равиши асосии нақдро муайян кунад.

Бунёди қавии илмӣ имкон медиҳад, ки асари ҷудогона ва ё ҳодисаи адабие, ки дар эҷодиёти адиб ба назар мерасад, ҳамаҷониба таҳқиқу таҳлил шавад, равишҳое ки дар адабиёт ҷараён дорад, ошкор ва моҳияти онҳо саҳеҳ муайян шавад. Он чи ки барои нақд муҳим аст, бунёди боэътимоди илмӣ ва ҳулосаҳои вусъатнок аст.

Нақдро санъат мегўянд, саҳеҳтараш санъати суҳан - илми адабиёт. Вале ин илми санъатшиносӣ нисбат ба улуми дигар камтар фазилати “академӣ” дорад. Беш аз илмҳои дигар маҳалли гуфтугў бо омма аст. Ба иборати дигар, санъат, ҳунар ва маҳорат барои ноқид беш аз дигарон зарур будааст.

Ноқиди адабӣ бояд таъби воло дошта бошад, то назокати каломӣ бадеӣ ва

санъати сухансанчиву суханвариро эҳсос кунад. Ёро табъи салим лозим аст то некро аз бад ва сараро аз сақат тамйиз диҳад. Ёро завқи волои суханшиносӣ бояд то зебоиҳои эҷоди бадеъро ба хонанда намояд. Ин ҳама ҷанбаи зехнӣ ва айнии хунарию ҳисси нақдро чун илми адабиёт фароҳам меоварад.

Машқи сеюм

Савол: Нақди адабӣ бо як силсила илмҳо, махсусан илмҳои ёвари адабиётшиносӣ, монанди матншиносӣ, манбаъшиносӣ ва китобшиносӣ пайванди тамом дорад. Муҳимтарин хусусияти пайванди томи ин илмҳоро бо адабиётшиносӣ ва танқиди адабӣ нишон диҳед.

Ҷавоб: Яқин аст, ки матни осори бадеӣ ҳамеша дар як ҳолат боқӣ наместонад. Аҳли хунар ҳамеша дар таҳриру такмили осори худ кӯшидаанд. Ин таҳриру такмил аксаран аз ҷониби муаллифони ва гоҳо аз тарафи ноширон сурат мегирад. Ана ҳамин ҷараёноро илми матншиносӣ меомӯзад. Бинобар ин ҳам мунаққид дар вақти омӯзиши осори ин ё он адиб наметавонад аз тағйиру такмили он сарфи назар кунад. Сухани қотей ва охиристо ӯ вақте гуфта метавонад, ки ҳодисаи тағйироти матнро дар эҷодиёти адиб зерин назар дошта бошад. Тағйиру такмил дар қадом сатҳ ва савия анҷом гирифтааст, низ бояд мавриди тавачҷӯҳи ӯ бошад. Танҳо дар ҳамин замина арзиши воқеаи осори адибро муайян кардан имконпазир аст.

Нақди адабӣ ҷузъи таърихи адабиёт буда, сарчашмаҳои адабӣ ин таърихро бунёд медиҳанд. Сарчашмаҳои замони мухталифро муайян ва тадқиқ накарда, дар бораи таърихи адабиёт қазоват кардан имконнопазир аст. Илова ба ин бе омӯختани сарчашмаҳои назарии гузаштаи адаби форсӣ, бе баррасии ақидаи дастурии олимони пешинзамон ба таҳқиқи таърихи нақди адабӣ наметавон комёб шуд. Ин таърихро танҳо дар заминаи таҳқиқи пайваста ва ҷиддии сарчашмаҳои таърихӣ метавон муайян кард.

Донишҷӯи таърих ва дар қисми ҳодисоти воқеии таърихӣ баррасӣ кардани осори таърихӣ бадеӣ нақдро аз роҳи хато боз дошта, ноқидонро ба фаҳмиши дурусти осор вомедорад. Ин ҷо зикри мувоҳидаи мунаққид Атахон Сайфуллоев

бо ... пиромуни симои Хотуни қиссаи “Ривояти суғдӣ”-и Сотим Улуғзода кофист. Агар муҳаққиқ илми таърихшиносиро аз мадди назар дур дорад, дар шинохтаи моҳияти амал ва кирдори ашхоси бадеӣ ва таърихӣ хато хоҳад кард. Ӯ худ чӣ гуна санади таърихро танҳо барои вақтхушӣ ва дафъи малолат истифода кардани адиб (Ю.Акобиров “Дунё ба умед”, ўро ноком карда буд. Агар мунаққид чўра Бақозода ба қадри кофӣ аз таърих, назарияи адабу нақд бархурдор намебуд, саҳви қабех ва усулии адибро дар тасвири симои қаҳрамони марказӣ - Бадриддинхоча, ки чамъбасти симои зиёиёни пешқадами охири садаи XIX ва ибтидои қарни бист аст, боэътимод собит намекард. Ин чо сухан аз таҳрифкорихои нависанда ҳангоми тасвири симои таърихии устод Садриддин Айни меравад, ки мунаққид холисона зери тозиёнаи танқид гирифтааст.

Агар таърихи адабиёти гузаштаамонро саҳифагардон кунем бо ғазалу қасида, достону мусаммат ва ҳачву мутоибахое вомехўрем, ки дарду ҳасрат, нокомиву бадбахтӣ, беҳуқуқии мазлумон ва бедодиву зулму ситами ҳукмдоронро ифода кардаанд. Агар илми ҳуқуқшиносӣ ба омўзиш ва дифоъ аз ҳуқуқҳои инсон машқул бошад, адибони пешқадам низ дар тўли таърих дар роҳи ҳимояи инсон ва амниятӣ саодати ў овоз баланд кардаанд. Беш аз ин, аз манфиат ва саодати инсон ҳимоят чустаанд. ҳамчунон ки Фирдавсӣ аз марги нобахангоми Сиёвуш, ки қурбонии сиёсати вақт буд, мегўяд:

Ба яздон, ки то дар чаҳон зиндаам,

Ба кини Сиёвуш дил огандаам.

Ҳуқуқҳои инсонро нашинохта, дастурҳои ҳуқуқиро надониста мунаққиди адабиёт наметавонад моҳияти ҳуқуқии осори бадеиро баррасӣ кунад, хатоя савоби адибро дар ин равиш собит намояд. Илова ба ин, дар адабиёти имрўзаи мо хосса дар наср жанри фантастика ва мочарочўй арзи вучуд кард, ки қисме аз онҳо бевосита ба таҳқиқи бадеии фаъолияти инсон дар вартаи ҷиноят бахшида шудаанд. Дар ин равиш салоҳияти ҳуқуқӣ ба мунаққид ва нақди адабӣ муфид хоҳад буд.

Машқи чаҳорум

Савол: Зимнан бояд ёдрас кард, ки то кунун масъалаи табақабанди

таърихи адабиёти тоҷик комилан ҳал нашудааст. Дар ин боб миёни муҳаққиқин муҳолифати фикр аст. Гурӯҳе табақабандии ин таърихро ба асрҳову даҳсолаҳо муфид шумурдаанд. Бархе аз уламо табақабандии сулолави раво донистаанд. Фикри шумо дар ин бора чи гуна аст?

Ҷавоб: ба назари мо, табақабандии асрӣ ба ҷуз мушаххасоти сиёсиву замонҷ дигар аломати тавовутдиханда надорад. Ҳол он ки табақабандии сулолави аз аломатҳои мушаххаси замон ҳолӣ нест, балки таърихи инкишофи адабу фарҳанги ин ё он давр ба зуҳур ва мақоми таърихии ин ё он сулола саҳт марбут аст.

Таърихи инкишофи нақди адабии форсии тоҷикиро низ муҳаққиқони мо асосан дар заминаи ақидаи Ҷавқ, яъне табақабандии асрӣ матраҳ кардаанд. Ва дар асари ҳамин усул онро ба ду давра: асри миёна ва давраи нав қисмат кардаанд. Ва ин ду давраро ба маралаҳои ҷудоғона тақсим намудаанд. Аввал се давраи асри миёнаро ба марҳалаҳои-асрҳои IX-XIII, XIV-XV, XVI-нимаи аввали асри XIX ва давраи навро ба панҷ марҳала-нимаи дуюми асри XIX. солҳои 1900-1925, 1926-1956, аз охири солҳои панҷоҳум то авохирӣ солҳои ҳаштодум ва ниҳоят аз охири солҳои ҳаштодум ба ин тараф тақсим кардаанд.

Мо зерӣ мафҳуми асри миёна муҳимтарин хусусият, қонуният ва арзишҳои нақди асрҳои IX ва нимаи аввали асри XIX-ро дар назар дорем. Оид ба хусусиятҳои нақди адабии давраи нав баъдтар сухан хоҳем гуфт.

IV. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи
Нақди адабӣ	Маънии лафзи “нақд” дар луғат “беҳин чизе баргузидан” аст. Ба қавли аксари аҳли луғат маънии нақд назар кардан ба дирҳам

	<p>аст то дар он “сараро аз сақат бозшиносанд”. Ин калима маънии “айбчӯӣ” низ дорад, зеро вақте беҳин чизеро мегузинед ё интиҳоб мекунад, ногузир айби онро низ таъин хоҳед кард. Чун сайри таърихии онро пеши назар оварем, мебинем, ки ин маънӣ аз қадим тавассути ин луқат ифода меёфтааст.</p>
<p>Ноқиди адабиёт</p>	<p>Нияти эҷодии нависанда, хусусиятҳои хоси эҷодиёти ӯ, муносибати вай ба воқеъият ва равишҳои адабиётро бояд нозукона дарёбад. Ин корро нафақат ҳангоми аз назар гузаронидани масъалаҳои умумии адабиёт ба ҷо овардан лозим аст, балки ҳангоми дар бораи асаре ва ё эҷодиёти нависандае сухан ба миён овардан тамоми адабиётро ба ҳайси як воҳиди кул ба таҳқиқ кашидан лозим аст.</p>
<p>Масъулияти ноқид</p>	<p>Байни нависандаи асари адабӣ ва хонандаи оддӣ восита бошад ва нозукиҳову андешаҳои, ки дар осори адабӣ ҳафт равшан созад.</p>
<p>Анъана</p>	<p>калимаи арабӣ буда, маънои луғавиаш нақл аз забони касе мебошад. Дар истилоҳ қоидаву қонун, урфу одатҳои, ки аз як ҷамъият ба ҷамъияти дигар гузашта, алоқаи гузаштаре ба ҳозира мепайвандад, анъана меноманд.</p>

<p>Ворисият</p>	<p>он мероси пешқадамест, ки халқҳо дар давраҳои гуногуни таърих ба вучуд меоваранд, аз осори гаронбаҳои як халқ адибони халқҳои гуногун меомӯзанд, истифода мебаранд</p>
<p>Навоарӣ</p>	<p>он тасарруфоте, ки адиб дар просесси(раванди) таълифи асари бадеӣ ба анъана, яъне унсурҳо ва имкониятҳои мавҷудаю маъмулӣ ба амал меорад, навоарӣ номида мешавад.</p>
<p>истеҳсонӣ</p>	<p>Мояи суханони ононе, ки дар маҷолиси унси салотин ва умаро ба таҳсин ҳарф мезаданд, низ иборат аз лутфеву шаабе будааст.</p>
<p>нақди завқӣ</p>	<p>Муҳимтарин равише, ки дар нақди адабии замони Сомонию Ғазнаӣ ба назар мерасад ин гароиш ба нақди завқӣ аст. Мисоли ин намунаи нақд муқаддимаи “Шоҳнома”-и Абӯмансурӣ. Ин муқаддима баҳси интиқодӣ ва шинохти завқии осори адаб аст.</p>
<p>нақди бурҳонӣ</p>	<p>Нақди фаннӣ аз шеваҳои муассири таърихи нақди адабист. Ин нақд така бар саноеи бадеъ дошт ва ба таъбири дигар, метавон гуфт, ки “ин нақд аввалин қадами матин ва устуворе буд, ки адибону наққодон дар роҳи идроку шинохти латоифу маҳосини калом бардоштанд ва фунуну саноеъро малоки арзишу эътибори осори адабӣ” шинохтанд. Дар ин замина</p>

	асарҳои зиёде ба майдон омад, ки дар мавқеи муносиб аз ин боб сўхбат хоҳем кард.
Услуби эҷодӣ	аз калимаи арабӣ гирифта шуда, тартиб ташкил мебошад. Ҳар як нависанда аз ҷиҳати савия, интихоби мавзӯъ, нигориш, тарзи тасвир ва ҳаёлот, офариниши образи характер, қорбасти санъатҳои суҳан дорони хусусиятҳои худро дорад, ки он услуби фардии эҷодии адиб номида мешавад.
Сабк	(ар. гудохтани нуқтаву зар) – қисме аз услуби баён, истифодаи воситаҳои тасвири забон ва хусусиятҳои забони нависанда дар асари ӯ сабк аст. Дар назми мумтоз се сабкро қайд кардаанд.
Сабки хуросонӣ	Ин сабк дар асрҳои 1X-X дар Хуросон ва Мовароуннаҳр ба вуҷуд омада, дар асри XI ҳамчун анъана давом кард. Устодони ин сабк Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Дақиқӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ дида мешавад. Хусусияти ба назар намоёни ин сабк, ки дар заминаи забони миллии халқ ба майдон омада буд, соддагии забон, ифода, баён, образҳо ва реалистона будани тасвирхост. Пайравони ин сабк ба забони халқ такя намуда, аз қор фармудани калимаҳои арабӣ ҳадал имкон худдорӣ мекарданд.

Мақтаби адабй	иттиҳод ва чамъомади нависандагон дар як услуби эҷодй мебошад.

V. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
2. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
3. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қураамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гаровидир. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
5. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018.
7. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч. Т.: Ўзбекистон, 2008
8. Каримов.И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш – мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир. 19-жилд. Т.: Ўзбекистон, 2011.
9. Каримов.И.А. Ўзбекистон мутақилликка эришиш оstonасида. Т.: Ўзбекистон, - 2011.
10. Каримов И.А. Она юритимизнинг бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Т.:Ўзбекистон, 2015.

II. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

11. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018, 40-бет.
12. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. Т, 1997.

13. Ўзбекистон Республикаси "Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури". Т, 1997.

14. "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида" Ўзбекистон Республикасининг Қонуни, 2016 йил 14 сентябрь, ЎРҚ-406-сон.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947- сонли Фармони.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги "Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-2909-сонли Қарори.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 сентябрдаги "2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида" Фармони.

18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 25 февралдаги "Ўзбекистон Республикасининг халқаро рейтинглар ва индекслардаги ўрнини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-4210-сонли Қарори.

19. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 29 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги Фармони.

20. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 майдаги "Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида"ги Қарори.

21. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги "Олий ва ўрта махсус таълим соҳасида бошқарувни ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5763-сон Фармони.

22. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 июлдаги “Олий ва ўрта махсус таълим тизимида бошқарувнинг янги тамойилларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4391-сонли Қарори.

23. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ- 5789-сонли Фармони.

VI. Махсус адабиётлар.

АДАБИЁТ

Адабиёти асосӣ:

4. Маъруфи Рачабӣ. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ. – Душанбе: Адиб, 1997.
5. Ч. Бобокалонова. Назаре ба таърихи таниди адабии тоҷик. – Душанбе: Маориф, 2003.
6. Ч. Ҳамроев. Асрори нақд. – Душанбе: Деваштич. 2004.
7. Ч Ҳамроев. Таърихи таниди адабии тоҷик. Душанбе: Ирфон. 2006.

Адабиёти иловагӣ:

33. Абдуманонов Абдурахмон. Масъалаҳои насри муосир. – Садои Шарқ, 1988, № 4.
34. Айнӣ Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик. – Москва, 1926, Куллиёт, ч. 11, китоби 1.
35. Амон Рачаб. Танқид ва чараёни адабиёт. – Садои Шарқ, 1972, №2.
36. Асозода Худойназар. Чанги бехуну бенишон. – Садои Шарқ, 1988, № 1.
37. Асозода Худойназар. Адабиёти форсӣ ва се шоҳаи он. – Душанбе: Маориф, 1991.
38. Асрорӣ Воҳид. Нақди шеър. – Садои Шарқ, 1984, № 7.

39. Афсаҳзод Аълоҳон. Танқид ва ҷараёни адабиёт. – Садои Шарқ, 1972, № 2.
40. Баранов В.И. (ва муаллифон). Литературно художественная критика. – Москва, Висшая школа, 1982.
41. Бараҳонӣ Ризо. Тилло дар мис. – Техрон.
42. Бахтин Н.Н. Литературно критические статьи. – Москва: Худож. лит, 1986.
43. Бақозода Чӯрахон. Танқид ва масъалаҳои адабиёт советии тоҷик. – Садои Шарқ, 1978, № 1.
44. Белинский В.Г. Чанд мақола. – Сталинобод, 1961.
45. Валихўчаев Б., Холматов Ш. Ўзбек совет адабий танқид таърихи. Лексия текстлари. 1-2 қ. – Самарқанд, 1983-1984.
46. Зарринқўб А. Нақди адабӣ. Қилди аввал ва дуввум – Техрон: Амири Кабир. 1373 ҳ. -921 с.
47. Зарринқўб. Шеърӣ бедурӯғ, шеърӣ бениқоб. – Техрон, 1378.х.
48. Киром қутбӣ. Мавқеъ ва масъулияти суҳанвар. – Адабиёт ва санъат, 1986, 6 март.
49. Масъалаҳои нақди адабии тоҷик. – Самарқанд, 1991.
50. Маъсумӣ Н. Адабиёти советии тоҷик ва баъзе масъалаҳои танқиди адабӣ. – Шарқи Сурх, 1954.
51. Мирзоев А. Сенздаҳ мақола. – Душанбе: Ирфон, 1977.
52. Шарифов Х. Танқиди адабӣ ва баъзе ҷиҳатҳои инкишофи он. – Маориф ва маданият, 1972, 18 март.
53. Шарифов Х. Каломӣ бадеъ. – Душанбе: Маориф, 1991. 160 с.
54. Шарифов Х. Услуб ва камолоти суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1985.
55. Хусейнзода Ш. Баҳс ва андеша. – Душанбе: Ирфон, 1964; Гуфтор аз ганҷи суҳан. – Душанбе: Ирфон, 1985
56. Ч.Ҳамроев. Нақди шеър. (Солҳои 60-80 уми асри XX). Тошкент:- «Фан», 2006.
57. Шукуров М. Паҳлӯҳои танқиди адабӣ. Душанбе: «Ирфон» 1976.

- 58.История русской литературной критики. Под редакцией. В.В.Прозоров.
Москва: «Высшая школа» 2002.
- 59.2.Ҳамроев Ч. Нақди Юнони қадим ва фанни шеър дар адабиёти форсӣ
(дастури таълимӣ). – Самарқанд, 2001.

Иловалар